



Criminological Approaches to Victimization of Juveniles



Dr. Mehrdad Raijjan Asli

PhD in Criminal Law and Criminology, Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Law, Institute for Research and Development of Humanities (SAM), Tehran, Iran. (Corresponding author)
Email : m.rayejian@samt.ac.ir



Parnian Fallahian

PhD student in Criminal Law and Criminology, Department of Criminal Law and Criminology, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran.
Email : parniyan.fallahian@gmail.com

Extended Abstract:

This article examines the victimization of children and adolescents from the perspectives of criminology and victimology, aiming to analyze the existing challenges within Iran's legal and executive policymaking in this domain. The concept of victimization—both in its specific and general senses—serves as the foundational basis of this study, with the article focusing particularly on the victimization of children within family environments, on the streets, and in the workplace. Relying on legislative and policy documents such as the National Document on the Rights of the Child and Adolescent and the Bylaw of Article 6 of the Law on the Protection of Children and Adolescents, the study explores their protective capacities and assesses the extent to which they align with the social realities governing the lives of vulnerable children. The research methodology is descriptive-analytical, based on library studies, legal document analysis, and indirect field



**Legal Innovation
Quarterly**
**Legal Innovation Research
Institute**
**Spring 2025, Volume 1,
Issue 1**
www.journallir.com

study through case sampling in areas such as child labor, street children, and waste-picking children. These samples provide evidence of exploitation, sexual and physical abuse, and educational and health-related deprivations, affirming the existence of structurally embedded victimization within specific social contexts. The analysis of theoretical and field data reveals that despite legislative efforts, protective and preventive policies have failed to yield satisfactory outcomes due to a lack of institutional coherence, absence of effective implementation strategies, and prevailing economic challenges. Nevertheless, based on theoretical findings and case studies, this research proposes that policymaking should rely on the analysis of children's real-life conditions, enhancement of oversight mechanisms, improved inter-institutional coordination, and the design of targeted and practical social interventions in order to prevent the proliferation of harms resulting from child victimization.

Keywords: Victimization, Juvenile, Criminal Justice, Criminal Policy, Restorative Justice, Street and Labor Children, dumpster diving

Summary Revised Version:

This article investigates the victimization of children and adolescents through the dual lenses of criminology and victimology, with the objective of critically evaluating the systemic shortcomings in Iran's legal and administrative frameworks concerning child protection. The concept of victimization—interpreted both narrowly and broadly—constitutes the analytical foundation of this inquiry, which concentrates on the mistreatment of minors within familial settings, on public thoroughfares, and in labor environments. Drawing on statutory instruments and policy texts, including the National Document on the Rights of the Child and Adolescent and the Executive Bylaw of

Article 6 of the Law on the Protection of Children and Adolescents, the study scrutinizes their protective efficacy and gauges their congruence with the prevailing socio-legal realities confronting vulnerable minors. Employing a descriptive-analytical methodology, the research is grounded in doctrinal analysis, secondary literature, and indirect empirical observation via purposive sampling in contexts such as child labor, street involvement, and informal waste collection.

These case examples illuminate patterns of exploitation, sexual and physical maltreatment, as well as educational and healthcare neglect, thereby underscoring the systemic and situational dimensions of child victimization. The synthesis of theoretical discourse and empirical indicators reveals that, notwithstanding legislative advancements, the protective and preventive mechanisms in place have yielded suboptimal results. This is attributed to institutional fragmentation, inadequate enforcement protocols, and pervasive socioeconomic constraints.

In response, the article argues for a recalibration of policy formulation rooted in empirical realities, reinforced by robust oversight structures, enhanced inter-agency coordination, and the implementation of targeted, evidence-based interventions. Such reforms are imperative to curtail the perpetuation of harm and to foster a legal environment more attuned to the rights and needs of at-risk children.

Refined Detailed Abstract "Criminological Approaches to Child and Adolescent Victimization"

Children and adolescents, as socially and structurally vulnerable populations, are disproportionately susceptible to various forms of victimization. These manifestations include physical and psychological abuse, sexual exploitation, child labor, and exposure to poverty-induced marginalization and social exclusion. A principal concern in this area is the profound impact such victimization has on the physical, psychological,

and social well-being of minors. The cumulative effects can compromise societal development by generating long-term disruptions in economic, cultural, and social systems. While numerous jurisdictions—including Iran—have introduced legal and policy frameworks aimed at mitigating these harms and safeguarding child welfare, significant challenges persist.

This article seeks to explore the multifaceted dimensions of child and adolescent victimization from criminological and victimological perspectives, with a focus on identifying legal and institutional shortcomings within Iran's current regulatory and executive systems. The analysis is grounded in the conceptual frameworks of criminology and victimology, wherein victimization is construed both narrowly—as direct harm resulting from specific criminal acts such as physical assault or sexual abuse—and broadly, encompassing indirect or systemic harms including exploitative labor conditions, homelessness, and the adverse effects of economic disparity.

Methodologically, this study adopts a descriptive-analytical approach, incorporating legal document analysis, secondary data, and qualitative insights drawn from field observations. Case studies involving working children, street-involved youth, and informal waste collectors serve to illustrate patterns of abuse, neglect, and institutional failure, highlighting the persistence of entrenched victimization in various socio-economic contexts.

The findings reveal that, notwithstanding the enactment of protective statutes such as the Law on the Protection of Children and Adolescents and the National Charter on the Rights of the Child, their practical enforcement remains fraught with obstacles. Chief among these are institutional fragmentation, inconsistent judicial and administrative practices, and inadequate inter-agency coordination. Additionally, the chronic underfunding of child protection programs significantly impairs implementation and hinders the capacity of relevant institutions to deliver effective support services.

Socioeconomic factors further exacerbate child victimization. In underserved regions, conditions such as poverty, unemployment, and deficient educational and healthcare infrastructure heighten the exposure of children to exploitation and abuse. Vulnerable groups—including child laborers, street children, and informal workers—often lack access to basic services, deepening their marginalization and impeding their development.


Despite progressive legislative measures, the landscape of child victimization in Iran continues to face systemic barriers. Weak policy execution, reactive rather than preventive strategies, and insufficient oversight mechanisms collectively undermine the efficacy of existing protections.

To address these issues, the article advocates for a comprehensive, evidence-based policy approach that prioritizes prevention and structural reform. Key recommendations include strengthening institutional coordination, ensuring adequate resource allocation, enhancing legal oversight, and integrating psychosocial support services. Furthermore, the establishment of educational and vocational programs, alongside accessible counseling and rehabilitation centers, is essential to mitigate risk factors and support reintegration. Ultimately, a child-centered criminal justice framework must transcend punitive responses and prioritize the empowerment and dignity of minors. Only through such a justice-oriented paradigm can societies effectively combat victimization and foster environments in which all children may thrive.


رویکردهای جرم‌شناختی به بزهدیدگی کودکان و نوجوانان

(دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۳۰ پذیرش: ۱۴۰۴/۳/۲۰)

دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، استادیار گروه فقه و حقوق، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی (سمت)، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
Email: m.rayejian@samt.ac.ir

دکتر مهرداد رایجیان اصلی 

دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.
Email: parniyan.fallahian@gmail.com

پرنیان فلاحیان 



فصلنامه نوآوری حقوقی

پژوهشکده نوآوری حقوقی

بهار ۱۴۰۴، دوره اول، شماره ۱

www.journallir.com

چکیده:

این مقاله به بررسی بزهدیدگی کودکان و نوجوانان از منظر جرم‌شناسی و بزهدیده‌شناسی می‌پردازد و تلاش می‌کند چالش‌های موجود در سیاست‌گذاری‌های قانونی و اجرایی ایران در این حوزه را تحلیل کند. مفهوم بزهدیدگی به معنای خاص و عام، مبنای اصلی پژوهش است و تمرکز مقاله بر قربانی شدن کودکان در محیط‌های خانوادگی، خیابانی و شغلی قرار دارد. همچنین، با تکیه بر اسناد تقنینی و سیاستی نظیر «سند ملی حقوق کودک و نوجوان» و «آیین‌نامه ماده ۶ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان»، ضمن بررسی ظرفیت‌های حمایتی آن‌ها، میزان انطباق این اسناد با واقعیت‌های اجتماعی حاکم بر زندگی کودکان آسیب‌پذیر تحلیل می‌شود. روش پژوهش این مقاله، توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای، تحلیل اسناد قانونی، و نمونه‌پژوهی چند اجتماعی مرتبط شامل

کودکان کار، خیابانی و زباله‌گرد است. این نمونه‌ها شواهدی از استعمار، سوءاستفاده جنسی و جسمی، و نیز محدودیت‌های آموزشی و بهداشتی را در اختیار قرار می‌دهند که مؤید وجود بزهدیدگی ساختاریافته در بسترهای اجتماعی خاص است. نتایج میدانی نشان می‌دهند که با وجود تلاش‌های تقنینی، سیاست‌های حمایتی و پیشگیرانه، به دلیل فقدان انسجام نهادی، نبود راهبردهای اجرایی کارآمد، و چالش‌های اقتصادی، به نتایج مطلوب نرسیده‌اند. با این همه، نویسندگان پیشنهاد می‌دهند که سیاست‌گذاری‌ها باید متکی بر تحلیل شرایط عینی کودکان، تقویت سازوکارهای نظارتی، افزایش هماهنگی بین نهادی و طراحی مداخلات اجتماعی هدفمند و عملیاتی باشد تا بتوان از گسترش آسیب‌های ناشی از بزهدیدگی کودکان جلوگیری کرد.

کلمات کلیدی: بزهدیدگی، کودکان و نوجوانان، عدالت جنایی، سیاست جنایی، کودکان کار و خیابانی، زباله‌گردی.

مقدمه

کودکان و نوجوانان به‌عنوان آسیب‌پذیرترین گروه‌های اجتماعی، در معرض انواع خطرات ناشی از بزه‌دیدگی قرار دارند. این خطرات، علاوه بر آسیب‌های جسمی و روانی می‌توانند به شکلی گسترده‌تر موجب تضعیف امنیت اجتماعی و کاهش کیفیت زندگی در جامعه شوند. از این رو، بررسی و تحلیل بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان و تلاش برای رفع چالش‌های مربوط به آن، یکی از وظایف اساسی نظام عدالت جنایی است. در این پژوهش، تلاش می‌شود با تمرکز بر بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان در ایران، ابعاد مختلف این مسئله از منظر جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی بررسی شود. بزه‌دیدگی، مفهومی پیچیده و چندوجهی است که در دو معنای خاص (مرتبط با جرم) و عام (مرتبط با هر نوع آسیب اجتماعی) تعریف می‌شود. کودکان و نوجوانان، به دلیل سن کم‌تر و وابستگی به محیط‌های اجتماعی نظیر خانواده، مدرسه و جامعه، به طور خاص در معرض این پدیده قرار دارند. نمونه‌هایی از بزه‌دیدگی خاص شامل قربانی شدن در جرائمی نظیر کودک‌آزاری و استثمار جنسی است، در حالی که بزه‌دیدگی عام می‌تواند شامل کار کودکان، زباله‌گردی، و خشونت‌های خانگی باشد. بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان نه تنها یک بحران فردی، بلکه مسئله‌ای اجتماعی و بین‌نسلی است که در صورت عدم مداخله مؤثر، آثار و پیامدهای آن می‌تواند به لایه‌های مختلف جامعه تسری یابد. در ایران، علی‌رغم تدوین قوانین حمایتی و تصویب اسناد راهبردی، شکاف عمیقی میان سطح قوانین و نحوه اجرای آن‌ها وجود دارد. این وضعیت، سبب شده است تا گروه‌های آسیب‌پذیر همچنان در معرض بزه‌دیدگی مزمن قرار داشته باشند. بررسی دقیق دلایل این ناکارآمدی، به ویژه از منظر ساختاری و نهادی، امری ضروری است که تاکنون در ادبیات حقوقی و جرم‌شناسی داخلی کم‌تر به صورت نظام‌مند بدان پرداخته شده است. از این رو، پژوهش حاضر با تمرکز بر تحلیل عمیق عوامل اجرایی و ساختاری مؤثر بر بزه‌دیدگی کودکان، می‌کوشد خلاً موجود در این زمینه را پر کند و مبنایی علمی برای اصلاحات سیاستی فراهم آورد.

نوآوری این پژوهش در رویکرد تلفیقی آن میان بزه‌دیده‌شناسی، جرم‌شناسی ساختاری، و تحلیل حقوقی - اجرایی است که با بهره‌گیری از مطالعات موردی واقعی، به بررسی تقاطع میان قانون و عمل می‌پردازد. برخلاف اغلب مطالعاتی که تنها به توصیف وضعیت بزه‌دیدگان کودک بسنده کرده‌اند، این مقاله با تمرکز بر عوامل ساختاری ناکارآمدی، همچون ضعف هماهنگی نهادی و عدم نظارت مؤثر، سعی دارد تحلیلی ریشه‌ای از دلایل تداوم بزه‌دیدگی ارائه دهد. همچنین، با بهره‌گیری از چارچوب‌های

نظری بین‌المللی و تطبیقی، راهکارهایی مبتنی بر داده و تجربه‌نگر برای بهبود حمایت از کودکان بزه‌دیده در نظام عدالت جنایی ایران ارائه می‌شود؛ امری که تاکنون کم‌تر در تحقیقات داخلی به‌صورت جامع و تحلیلی بدان پرداخته شده است. قوانین و سیاست‌های حمایتی، به‌عنوان ابزارهای اصلی در پیشگیری و مقابله با بزه‌دیدگی، نقش مهمی در حمایت از کودکان ایفا می‌کنند. با این حال، بررسی‌ها نشان می‌دهند که با وجود تصویب قوانین متعدد نظیر «قانون حمایت از اطفال و نوجوانان» و «سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی»، در ایران اجرای این قوانین با مشکلات جدی مواجه است. نبود نظارت کافی، ناهماهنگی میان نهادهای مختلف، و عدم تخصیص بودجه کافی از جمله عواملی هستند که مانع از تحقق عدالت جنایی در این حوزه می‌شوند. با وجود تصویب قوانین حمایتی متعدد، اجرای این قوانین در حوزه بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان همچنان با چالش‌هایی روبه‌روست. نمونه‌هایی نظیر کودکان کار، خیابانی و زباله‌گرد نشان می‌دهد این کودکان علاوه بر استثمار مالی و کاری، در معرض خطرات جسمی، روانی و آموزشی نیز قرار دارند. این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش‌هاست که چرا علی‌رغم وجود قوانین و سیاست‌های حمایتی، چالش‌های مربوط به بزه‌دیدگی کودکان همچنان ادامه دارد و این چالش‌ها چگونه می‌توانند بر زندگی و آینده این کودکان تأثیرگذار باشند. اینجا سه پرسش فرعی مطرح می‌شود که چه عواملی مانع اجرای مؤثر قوانین حمایتی در حوزه کودکان و نوجوانان می‌شود؟ نقش ناهماهنگی میان نهادهای مرتبط در افزایش بزه‌دیدگی کودکان چیست؟ چه راهکارهایی برای بهبود حمایت از کودکان بزه‌دیده می‌توان ارائه داد؟ فرضیه‌های این پژوهش نیز بر این اساس هستند: ضعف در هماهنگی میان نهادهای حمایتی و قضائی، یکی از دلایل اصلی ناکارآمدی اجرای قوانین حمایتی است، عدم هماهنگی میان نهادهای حمایتی و قضائی در رسیدگی به وضعیت کودکان در معرض بزه‌دیدگی، موجب ناهماهنگی در اقدامات پیشگیرانه و حمایتی شده و در نتیجه، میزان بزه‌دیدگی کودکان را افزایش می‌دهد، رویکردهای مشارکتی میان دستگاه‌های اجرایی و قضائی می‌تواند به بهبود وضعیت بزه‌دیدگان کمک کند. مطالعات متعددی در ایران نشان داده‌اند که علی‌رغم وجود قوانین حمایتی برای کودکان و نوجوانان، نهادهای ذی‌ربط با چالش‌هایی نظیر ضعف نظارت، نبود هماهنگی نهادی، و خلأهای فرهنگی در گزارش‌دهی مواجه‌اند. برای نمونه، پژوهش حسین‌پور و غلامی (۱۴۰۱) با تمرکز بر سازوکارهای شناسایی اطفال بزه‌دیده، بر اهمیت دسترسی به داده‌های دقیق، ابزارهایی چون خوداظهاری و پیمایش‌های بزه‌دیدگی، و همچنین ضرورت تمایز میان سطوح مختلف خطر تأکید کرده است. این مطالعه، الگوی گزارش‌دهی اجباری در ایالات

متحده را نمونه‌ای قابل اقتباس دانسته است. همچنین، موسوی و همکاران (۱۴۰۳) در بررسی عملکرد سازمان بهزیستی نسبت به ماده ۶ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، ناکارآمدی این نهاد را در حمایت از کودکان کار برجسته کرده و پیشنهاداتی در سه محور ساختاری، آموزشی و حمایتی ارائه داده‌اند. این پژوهش، بر ضرورت انطباق مقررات داخلی با اسناد بین‌المللی و نگاه ترمیمی به بزه‌دیدگی کودکان تأکید دارد.

در سطح بین‌المللی نیز، پژوهش رُوی و بارنان (Roy & Barman, 2012) در هند نشان می‌دهد که عدم هماهنگی میان سیاست‌های آموزشی و اجتماعی، موجب تثبیت چرخه بزه‌دیدگی کودکان کار می‌شود. یافته‌های آنان نقش مهم آگاهی‌رسانی، پرداخت‌های جبرانی منظم، و الزام قانونی آموزش عمومی را در کاهش کار کودک برجسته کرده‌اند. هدف از این مقاله شناسایی چالش‌های موجود در اجرای قوانین حمایتی مرتبط با کودکان و نوجوانان بزه‌دیده، تحلیل نقش عوامل ساختاری و نهادی در تداوم بزه‌دیدگی آن‌ها، و ارائه راهکارهایی برای ارتقای نظام عدالت جنایی و بهبود حمایت از این گروه‌های آسیب‌پذیر انجام شده است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی انجام شده و از منابع کتابخانه‌ای و اسناد قانونی بهره می‌گیرد. همچنین، با استفاده از مطالعات موردی درباره کودکان کار و زباله‌گرد، تلاش می‌شود تصویری جامع از چالش‌ها و مشکلات موجود ارائه شود. مطالب مقاله بر پایه یک رویکرد «از نظر تا عمل» در هشت بخش سازمان‌دهی شده است. در بخش نخست، مفاهیم کلیدی همچون عدالت جنایی، قربانی شدن یا بزه‌دیدگی به‌منظور تبیین چارچوب مفهومی بحث بررسی می‌شود. بخش دوم به تحلیل جایگاه عدالت جنایی در قبال بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان اختصاص دارد. در بخش سوم و چهارم، نظریه‌های جرم‌شناختی و روان‌شناختی با تمرکز بر گروه سنی کودکان و نوجوانان، از جمله نظریه دل‌بستگی و ناکامی - پرخاشگری، بررسی می‌شود. در بخش پنجم، نظریه‌های بزه‌دیده‌شناختی همچون نظریه سبک زندگی، فعالیت‌های روزمره و فضاهای قابل دفاع، با تأکید بر محیط‌های مرتبط با کودکان تحلیل شده است و به بررسی اسناد و مقررات مرتبط با حمایت از کودکان از منظر جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی می‌پردازد، از جمله سند ملی حقوق کودک، سند صیانت در فضای مجازی و آیین‌نامه ماده ۶ قانون حمایت از اطفال. در بخش ششم، چالش‌ها و نارسایی‌های اجرایی و سیاست‌گذاری‌های حمایتی موجود مورد واکاوی قرار گرفته است. بخش هفتم شامل نمونه‌پژوهی‌هایی از بزه‌دیدگی کودکان در قالب مصادیقی چون کودکان کار و کودک زباله‌گرد است که ابعاد عملی چالش‌های حمایتی را نشان می‌دهد. در بخش هشتم، براساس تحلیل‌های پیشین،

چالش‌های کلان سیاست‌گذاری در این حوزه شناسایی و راهکارهایی برای اصلاح و تقویت نظام حمایتی ارائه می‌شود.

۱. تعاریف و مفاهیم

در این بخش، مفاهیم کلیدی زیربنایی موضوع مقاله شامل «عدالت جنایی» و «قربانی شدن یا بزه‌دیدگی» با ارائه تعریفی از هر یک از آن‌ها بررسی می‌شوند.

۱-۱. عدالت جنایی

عدالت جنایی مجموعه‌ای از اصول، قوانین و رویه‌هایی است که در نظام قضائی برای رسیدگی به جرائم، بزه‌دیدگان و مجرمان طراحی شده است. هدف اصلی آن برقراری تعادل بین حفاظت از حقوق قربانیان و محاکمه مجرمان با رعایت اصول انصاف، قانون‌مداری و کرامت انسانی است. این مفهوم نه تنها شامل اجرای قانون و مجازات می‌شود، بلکه به پیشگیری از جرائم، اصلاح مجرمان و توانمندسازی بزه‌دیدگان نیز توجه دارد. در خصوص کودکان و نوجوانان، عدالت جنایی باید به گونه‌ای طراحی شود که نیازهای خاص این گروه آسیب‌پذیر را در نظر بگیرد. این گروه به دلیل ویژگی‌های رشدی و اجتماعی، بیشتر در معرض خطرات مختلف قرار دارند و نیازمند حمایت‌های ویژه هستند. دسترسی به عدالت کیفری یکی از حقوق اساسی بزه‌دیدگان در جوامع دموکراتیک است. این حق مستلزم وجود قوانین و سازوکارهایی است که امکان تظلم خواهی را برای همگان فراهم کند. نخستین مرحله در این فرایند، مراجعه به نهاد پلیس به‌عنوان بازوی اجرایی دستگاه قضاست که در کشف جرم و حمایت اولیه از بزه‌دیدگان، به‌ویژه در جرائم مشهود، نقش اساسی ایفا می‌کند (موذن‌زادگان، ۱۳۹۸: ۴۴). در نظام‌های مدرن عدالت جنایی، تأکید بر آموزش، اصلاح و توانمندسازی اجتماعی کودکان و نوجوانان به جای مجازات‌های سخت‌گیرانه و تنبیهی است. این رویکردها بر پایه اصول دادرسی عادلانه و کرامت انسانی شکل گرفته و با هدف پیشگیری از بازتولید جرم و بازگشت سازنده آنان به جامعه طراحی می‌شوند. از سوی دیگر، یکی از مباحث مهم در عدالت جنایی، جایگاه پیشگیری از جرم در نظام‌های مختلف حقوقی است. در دیدگاه آنگلوامریکن، پیشگیری از جرم عمدتاً به‌عنوان وظیفه‌ای کلیدی برای نهادهایی مانند پلیس تعریف می‌شود که شامل تدابیری همچون افزایش آگاهی عمومی، دشوارسازی آماج‌های جرم و تقویت کنترل‌های اجتماعی غیررسمی است (Rush, 2003: 93). در مقابل، رویکرد اروپایی - فرانسوی پیشگیری را در قلمرو جرم‌شناسی می‌داند و سیاست جنایی را بخشی از جرم‌شناسی کاربردی تلقی

می‌کند. بر این اساس، پیشگیری از جرم نه تنها از اهداف سیاست‌های کیفری محسوب می‌شود، بلکه به‌عنوان یکی از جنبه‌های عملی جرم‌شناسی نیز شناخته شده است (رایجیان اصلی، ۱۳۹۸). عدالت جنایی همچنین ارتباط نزدیکی با مفهوم «حاکمیت قانون» دارد؛ به این معنا که قوانین باید به‌طور یکسان برای همه اجرا شده و محتوای آن‌ها براساس معیارهای اخلاقی، حقوق بشری و نیازهای جامعه تنظیم شود. در این راستا، عدالت جنایی برای کودکان و نوجوانان باید براساس اصول حقوق بشری و حفظ کرامت انسانی آنان، از مجازات‌های صرف پرهیز و بر اصلاح و بازپروری تمرکز کند.

۲-۱. قربانی شدن و بزه‌دیدگی

قربانی شدن^۱ به معنای آسیب‌دیدگی یا زیان‌دیدگی افراد در فرایندهای اجتماعی، اقتصادی یا رفتارهای جرم‌انگاری شده در قانون است. واژه بزه‌دیده نخستین بار توسط بنیامین مندلسون^۲ در سال ۱۹۴۷ به‌کار رفت. بزه‌دیده‌شناسی به مطالعه ویژگی‌های زیستی، روانی، اخلاقی، اجتماعی و فرهنگی بزه‌دیدگان و نقش آن‌ها در وقوع جرم می‌پردازد. برخی جرم‌شناسان معتقدند که تعیین مسئولیت کیفری بزهکار مستلزم بررسی رابطه او با بزه‌دیده است. این دانش در سیاست‌گذاری جنایی نقش مهمی دارد و می‌تواند در پیشگیری از بزه‌دیدگی، حمایت از بزه‌دیدگان و کشف رقم سیاه جرم مؤثر باشد (میرخلیلی، ۱۴۰۰: ۲۴۰).

بزه‌دیدگی به دو شکل خاص و عام تعریف می‌شود:

- بزه‌دیدگی خاص (جنایی): شامل بزه‌دیدگی در جرائمی مانند کودک‌آزاری، تجاوز و استثمار جنسی است. این نوع بزه‌دیدگی در ماده ۱۰ قانون آیین دادرسی کیفری ایران (۱۳۹۲) تعریف شده است.

- بزه‌دیدگی عام (غیرجنایی): هر نوع آسیب یا زیانی که به فرد وارد می‌شود، حتی اگر در چارچوب قوانین کیفری تعریف نشود (رایجیان اصلی، ۱۳۹۸: ب: ۳۲).

کودکان و نوجوانان به دلیل ویژگی‌های رشدی، وابستگی به خانواده و جامعه و ناتوانی در دفاع از خود، به‌طور خاص در معرض بزه‌دیدگی قرار دارند. این بزه‌دیدگی می‌تواند در محیط‌های مختلفی مانند خانواده (خشونت خانگی)، جامعه (کودکان خیابانی) یا محل کار (کار اجباری) رخ دهد. بزه‌دیدگی کودکان نه تنها پیامدهای فوری مانند آسیب‌های جسمی و روانی دارد، بلکه می‌تواند بر آینده تحصیلی، شغلی و اجتماعی آنان نیز تأثیر بگذارد. جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی به‌عنوان دو شاخه مهم از علوم جنایی، تلاش می‌کنند تا ابعاد مختلف بزه‌دیدگی را تحلیل و راهکارهایی برای پیشگیری و مقابله با آن ارائه دهند.

1. victimization

2. Benjamin Mendelsohn

۲. عدالت جنایی و بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان

از دیدگاه جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی، اجرای عدالت جنایی برای کودکان و نوجوانان باید از سایر گروه‌های سنی متمایز باشد. در این راستا، اصول دادرسی ویژه کودکان در اسناد بین‌المللی، به‌ویژه کنوانسیون حقوق کودک، به‌طور خاص مورد توجه قرار گرفته است. این اصول به این معناست که حقوق خاص کودکان باید در فرایندهای قضائی و کیفری لحاظ شود و رعایت کرامت انسانی کودکان و نوجوانان در تمام مراحل قضائی، حتی در صورت ارتکاب جرم توسط آن‌ها، ضروری است. عدالت جنایی برای کودکان نباید تنها براساس مجازات و تنبیه باشد، بلکه باید در جهت اصلاح و بازسازی شخصیت کودکان و نوجوانان طراحی شود. این رویکرد عدالت جنایی از این ایده پیروی می‌کند که افراد در سنین پایین، به‌طور کامل از نظر ذهنی و روانی رشد نیافته‌اند و به همین دلیل مسئولیت‌پذیری و توانایی درک عواقب اعمال خود را به اندازه بزرگسالان ندارند. در نتیجه، این رویکردها از مجازات‌های سخت‌گیرانه‌ای که ممکن است به آسیب‌های روانی بلندمدت منجر شوند، پرهیز می‌کنند. اجرای عدالت جنایی برای کودکان و نوجوانان نیازمند همکاری میان نهادهای مختلف است. کودکان و نوجوانان به‌دلیل شرایط سنی و روحی خود در معرض بزه‌دیدگی بیشتری قرار دارند و در صورت نبود حمایت، احتمال بزه‌دیدگی مجدد و حتی گرایش به بزهکاری در آینده افزایش می‌یابد. اتخاذ رویکرد حمایتی نسبت به این گروه می‌تواند از وقوع جرم در آینده پیشگیری کند. در این راستا، همکاری سازمان‌های مردم‌نهاد با پلیس ویژه اطفال و حضور پلیس در مدارس، به‌عنوان ابزاری پیشگیرانه و نماینده دستگاه عدالت کیفری، نقش مهمی در تأمین امنیت کودکان بزه‌دیده ایفا می‌کند. برخلاف پلیس سنتی که عمدتاً اقدامات پسینی مانند دستگیری و بازداشت را انجام می‌دهد، پلیس مدرسه رویکردی پیشگیرانه دارد (میرکمالی، ۱۴۰۰: ۸). این نهادها می‌توانند شامل نظام قضائی، پلیس، وزارت آموزش و پرورش، سازمان بهزیستی و سایر سازمان‌های غیردولتی باشند. برای مثال، نظام قضائی باید رویکردهای ویژه‌ای را برای رسیدگی به جرائم کودکان و نوجوانان در نظر بگیرد که در آن، علاوه بر تنبیه، آموزش و بازسازی شخصیت مجرمان نوجوان نیز مدنظر باشد. پلیس نیز باید آموزش‌های ویژه‌ای در خصوص نحوه برخورد با کودکان و نوجوانان بزهکار داشته باشد تا از رفتارهای خشونت‌آمیز در برابر این گروه‌ها جلوگیری شود. همچنین، سازمان بهزیستی و سایر نهادهای اجتماعی باید در زمینه‌های توانمندسازی و آموزش مجدد کودکان درگیر با سیستم عدالت جنایی نقش فعالی داشته باشند. بزه‌دیدگی در کودکان و نوجوانان به معنای آسیب‌های جسمی، روانی و اجتماعی است که بر اثر وقوع

جرم بر این گروه وارد می‌شود (نادری، ۱۴۰۰: ۵۴). بزه‌دیدگی کودکان می‌تواند در انواع مختلف رخ دهد و به دلیل ناتوانی کودکان در دفاع از خود، وابستگی شدید به خانواده و محدودیت در منابع حمایتی، اثرات شدیدی بر سلامت روان و جسم آن‌ها داشته باشد. به علاوه، این بزه‌دیدگی‌ها می‌تواند به مشکلات تحصیلی، اجتماعی و اقتصادی در آینده کودکان منجر شوند.

۳. رویکردهای جرم‌شناختی و بزه‌دیده‌شناختی کودکان و نوجوانان

در تحلیل بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان، بررسی نظریه‌های مختلف جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناختی به‌ویژه از جنبه‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناختی اهمیت بسیاری دارد. این نظریه‌ها به تحلیل علل وقوع بزه‌دیدگی و نحوه تأثیرگذاری شرایط اجتماعی و فردی بر این پدیده پرداخته و می‌توانند چارچوب‌های مفیدی برای طراحی سیاست‌ها و استراتژی‌های حمایتی فراهم آورند.

۱-۳. نظریه‌های جرم‌شناسی جامعه‌شناختی با جهت‌گیری به کودکان و نوجوانان

نظریه‌های جرم‌شناسی جامعه‌شناختی به بررسی عواملی می‌پردازند که باعث بروز جرم یا بزه‌دیدگی در سطح جامعه و در میان گروه‌های آسیب‌پذیر مانند کودکان و نوجوانان می‌شوند. در این بخش به برخی از مهم‌ترین نظریه‌ها پرداخته خواهد شد:

نظریه مکتب شیکاگو تأکید دارد که محیط زندگی کودکان و نوجوانان، به‌ویژه در نواحی فقیرزده و جرم‌خیز، نقش مهمی در افزایش بزه‌کاری و بزه‌دیدگی آن‌ها دارد. براساس نظریه انتقال فرهنگی، کودکانی که در چنین محیط‌هایی رشد می‌کنند، بیشتر در معرض یادگیری ارزش‌های مجرمانه قرار دارند، زیرا عوامل اجتماعی و اقتصادی ناپایدار مانند فقر، مهاجرت، تراکم جمعیتی بالا و نبود زیرساخت‌های حمایتی، باعث انتقال الگوهای بزه‌کارانه از نسلی به نسل دیگر می‌شود. در این مناطق، ساختارهای اجتماعی، از جمله نهادهای آموزشی و خدمات اجتماعی، دچار فروپاشی شده و حتی والدین نیز ممکن است در کنترل و هدایت رفتار فرزندان خود ناتوان باشند. بی‌ثباتی جمعیتی و بوم‌شناختی در مناطق انتقالی باعث تضعیف نهادهای اجتماعی مانند خانواده و کاهش کنترل بر رفتار افراد می‌شود و در این شرایط، ارزش‌های سنتی نیز قدرت متقاعدسازی خود را از دست می‌دهند و نوجوانان و جوانان دچار نوعی حاشیه‌نشینی اجتماعی می‌شوند. آن‌ها فاقد هویت گروهی و الگوهای مرجعی می‌شوند که بتوانند آن‌ها را به رفتارهای مقبول جامعه هدایت کنند. در چنین شرایطی، گروه‌های هم‌سال، به‌ویژه گروه‌های بزه‌کار، این خلأ را پر می‌کنند و راه‌حلهایی برای خروج از وضعیت حاشیه‌ای ارائه می‌دهند. اگر هیچ گروهی

به‌عنوان مرجع در جامعه حضور نداشته باشد، انزوای اجتماعی نوجوانان و جوانان تشدید می‌شود و احتمال گرایش آن‌ها به رفتارهای بزهکارانه مانند مصرف مواد مخدر و انحرافات جنسی افزایش می‌یابد (میرخلیلی، ۱۴۰۰: ۱۱۹). در نتیجه، کودکان و نوجوانان نه تنها در معرض بزه‌دیدگی بیشتری قرار می‌گیرند، بلکه به دلیل مواجهه مداوم با الگوهای مجرمانه، احتمال گرایش آن‌ها به رفتارهای بزه‌کارانه افزایش می‌یابد. برای مثال، در برخی از این محله‌ها، سرقت و خشونت به‌عنوان رفتارهای پذیرفته‌شده و حتی تشویق‌شده شناخته می‌شوند. رشد جمعیت و افزایش مهاجرت‌ها و حاشیه‌نشینی، یکی از ریشه‌های گسترش کودکان خیابانی و کار کودکان در جهان است. با توجه به رشد جمعیت کودکان و گسترش شهرنشینی، مشکلات کودکان افزایش می‌یابد. بسیاری از کودکان خیابانی به تنهایی یا همراه با خانواده‌شان، از شهرهای کوچک و روستاها به امید پیدا کردن کار و زندگی بهتر به شهرهای بزرگ رو آورده‌اند و پس از مدتی سرگردانی با ناامیدی به جمع کودکان خیابانی پیوسته‌اند و بعد از رویارویی با فقر و بی‌کاری به رفتارهای ضد اجتماعی روی آورده‌اند (فراهانی، ۱۳۹۵).

بر پایه دیدگاه‌های مطرح‌شده در مباحث پیشین، می‌توان چنین نتیجه گرفت که یکی از نکات کلیدی در تبیین بزه‌کاری، نهادینه شدن آن در نسل‌های مختلف است. در محله‌های جرم‌خیز، به دلیل ضعف نظارت اجتماعی، کودکان به‌جای یادگیری ارزش‌های متعارف، رفتارهای ضد اجتماعی را تقلید می‌کنند و به چرخه جرم وارد می‌شوند. از این رو، برای شکستن این چرخه، مداخلات سیستماتیک در حوزه آموزش، حمایت اجتماعی از کودکان و نوجوانان، و سیاست‌گذاری‌های پیشگیرانه در حوزه عدالت کیفری ضروری به نظر می‌رسد. این تحلیل نشان می‌دهد که نه تنها ویژگی‌های فردی، بلکه شرایط محیطی نیز نقشی اساسی در گرایش کودکان و نوجوانان به بزه‌کاری و بزه‌دیدگی دارد و هرگونه اصلاح در این زمینه مستلزم اقدامات ساختاری و برنامه‌های جامع اجتماعی است.

نظریه‌های فشار به بررسی عواملی می‌پردازند که باعث می‌شود افراد، به‌ویژه در طبقات پایین اجتماعی، تحت فشارهای ساختاری و اجتماعی به بزه‌کاری روی آورند. این نظریه‌ها تأکید دارند که نابرابری در دسترسی به فرصت‌های مشروع و شرایط اجتماعی نامناسب، افراد را به سمت خرده‌فرهنگ‌های مجرمانه سوق می‌دهد. عدم توازن بین اهداف فرهنگی و وسایل مشروع باعث بی‌هنجاری می‌شود و تبلیغ فرصت‌های برابر در حالی که طبقات پایین از آن محرومند، فشار اجتماعی ایجاد می‌کند و آن‌ها را به استفاده از راه‌های نامشروع برای موفقیت سوق می‌دهد (رضازاده سلطان‌آباد، ۱۳۹۷: ۳۹۹).

آلبرت کوهن^۱ معتقد است که بزهکاری بانندی و خرده‌فرهنگ‌های مجرمانه، ناشی از ناکامی اجتماعی و فشارهای ساختاری است. بزه‌دیدگی در دوران کودکی و نوجوانی تجربه‌ای شخصی است که می‌تواند تأثیرات عمیقی بر ذهن و روان افراد بر جای بگذارد و آن‌ها را به سمت راه‌هایی برای رهایی از این آسیب سوق دهد. یکی از این راه‌ها ممکن است گرایش به بزهکاری باشد. در این زمینه، نظریه نوین فشار تفاوتی اساسی با نظریه مرتون دارد. رابرت اگنیو^۲ بر این باور است که فشارهای وارد بر فرد تنها ناشی از شکست در دستیابی به موقعیت‌های مطلوب اقتصادی و اجتماعی نیست، بلکه می‌تواند در عوامل گوناگون دیگری نیز ریشه داشته باشد (صفاری، ۱۳۹۹: ۱۵۸). کودکان و نوجوانانی که به فرصت‌های برابر برای موفقیت اقتصادی و آموزشی دسترسی ندارند، احساس ناکامی کرده و در واکنش به این وضعیت، گروه‌های بانندی تشکیل می‌دهند. این خرده‌فرهنگ‌ها هنجارهای خود را دارند که اغلب ضد اجتماعی است و در آن‌ها رفتارهایی مانند خشونت، سرقت و تخریب، به‌عنوان نوعی انتقام از جامعه یا جایگزینی برای موفقیت‌های مشروع در نظر گرفته می‌شود. از نظر کوهن، هدف بزهکاری بانندی، بیشتر جلب توجه و اثبات جایگاه اجتماعی در میان اعضای باند است تا کسب منافع اقتصادی. کلووارد و اهلین^۳ با توسعه نظریه فشار، تأکید کردند که دسترسی به فرصت‌های غیرمشروع نیز نقش مهمی در شکل‌گیری رفتارهای بزه‌کارانه دارد و بر این اساس نظریه فرصت‌های فرق‌دار را مطرح کردند. به اعتقاد آن‌ها، طبقات پایین اجتماعی نه‌تنها با محدودیت در دسترسی به فرصت‌های مشروع مواجه‌اند، بلکه میزان دسترسی آن‌ها به فرصت‌های غیرمشروع نیز متفاوت است. بنابراین برخی که به فرصت‌های قانونی یا غیرقانونی دسترسی ندارند، دچار ناکامی شده و یا به باندهای خشونت‌آمیز (مانند سرقت مسلحانه و زورگیری) می‌پیوندند، یا اگر در این مسیر نیز ناکام بمانند، از فرهنگ غالب کناره می‌گیرند و به مصرف مواد مخدر و الکل روی می‌آورند (خرده‌فرهنگ کناره‌گیری) (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱: ۳۳۱). این نظریه‌ها نشان می‌دهند که فشارهای اجتماعی و اقتصادی، زمینه‌ساز بزهکاری هستند و می‌توانند در طراحی سیاست‌های پیشگیری از جرم و کاهش بزهکاری در میان گروه‌های آسیب‌پذیر، به‌ویژه کودکان و نوجوانان، مؤثر باشند. نظریه‌های کنترل بر این باورند که رفتارهای بزه‌کارانه زمانی کاهش می‌یابند که فرد تحت کنترل‌های اجتماعی، اخلاقی و عاطفی مؤثری قرار داشته باشد. این

1. Albert K. Cohen
2. Robert Agnew
3. Cloward & Ohlin

نظریه‌ها به جای تمرکز بر عوامل محرک جرم، بر عواملی که از وقوع جرم جلوگیری می‌کنند، تأکید دارند. براساس نظریه‌های کنترل اجتماعی، همه افراد به‌طور طبیعی گرایش به کج‌رفتاری دارند و بنابراین، نیازی به تبیین انگیزه‌های آن نیست. بلکه آنچه باید توضیح داده شود، پای‌بندی افراد به هنجارهای اجتماعی است. در واقع، کج‌رفتاری نه به‌دلیل وجود محرک‌های خاص، بلکه به‌علت نبود موانع بازدارنده رخ می‌دهد (شمسی، ۱۴۰۲: ۳۶۹). این نظریه‌ها بر نقش کلیدی نهادهای اجتماعی، خانواده و محیط در کاهش رفتارهای بزه‌کارانه تأکید دارند و طراحی سیاست‌هایی که پیوندهای اجتماعی را تقویت کند، می‌تواند به کاهش معنادار جرائم کمک کند.

۳-۲. نظریه‌های جرم‌شناسی روان‌شناختی با جهت‌گیری به کودکان و نوجوانان

در کنار نظریه‌های جامعه‌شناختی، نظریه‌های روان‌شناختی نیز نقش مهمی در تبیین بزه‌دیدگی کودکان دارند. این نظریه‌ها بیشتر بر تأثیرات روانی و فردی بر رفتارهای بزه‌کارانه و بزه‌دیدگی تأکید دارند.

۳-۲-۱. نظریه دل‌بستگی جان بولبی

نظریه دل‌بستگی جان بولبی^۱ به بررسی پیوندهای هیجانی پایدار میان کودک و مراقبان اولیه او می‌پردازد. بالبی دل‌بستگی را پیوندی عاطفی و پایدار بین دو فرد می‌داند که در آن، یکی از طرفین برای حفظ نزدیکی و استمرار ارتباط تلاش می‌کند. این نظریه تأکید دارد که دل‌بستگی عاطفی سالم به والدین و مراقبان اولیه برای رشد روانی کودکان ضروری است. در نخستین ماه‌های زندگی، دل‌بستگی از طریق تعاملات ساده شکل می‌گیرد، اما تا پایان سال اول، کودک به مادر وابستگی عمیقی پیدا می‌کند و در هنگام جدایی، نشانه‌هایی از اضطراب و درماندگی را بروز می‌دهد (بارباز اصفهانی، ۱۳۹۲). این پیوند عاطفی نه تنها موجب ایجاد احساس امنیت در کودک می‌شود، بلکه بر رشد روانی و اجتماعی او در بزرگسالی نیز تأثیرگذار است. براساس این نظریه، کودکانی که در این رابطه‌های اولیه دچار آسیب شده‌اند، مانند تجربه بی‌توجهی، طرد شدن یا جدایی زودهنگام از والدین، ممکن است در آینده با مشکلاتی نظیر پرخاشگری، اضطراب، بی‌اعتمادی به دیگران و ناتوانی در برقراری روابط سالم مواجه شوند. نظریه دل‌بستگی همچنین بر اهمیت محیط‌های حمایتی در رشد کودکان تأکید دارد. خانواده‌ها و معلمان کودکانی که دارای مشکلات یادگیری یا رفتاری هستند، باید محیطی امن، پذیرنده و سرشار از حمایت عاطفی برای آن‌ها فراهم کنند. این حمایت‌ها نه تنها به بهبود عملکرد تحصیلی کمک

1. bowlby

می‌کند، بلکه موجب رشد همه‌جانبه و بهزیستی روانی کودک، خانواده و جامعه می‌شود. در این میان، ترکیب حمایت‌های آموزشی با مداخلات هیجانی، نقش مهمی در تقویت اعتمادبه‌نفس و سازگاری کودکان ایفا می‌کند (پیرزادی، ۱۳۹۵: ۵۴). از سوی دیگر، آسیب در دل‌بستگی اولیه می‌تواند کودکان را در معرض بزهکاری یا بزه‌دیدگی قرار دهد. کودکانی که از کمبودهای عاطفی رنج می‌برند، ممکن است برای جلب توجه یا جبران خلأهای روانی خود به رفتارهای پرخطر روی آورند یا به راحتی تحت تأثیر گروه‌های بزه‌کارانه قرار گیرند. این موضوع نشان می‌دهد که ایجاد و تقویت روابط عاطفی سالم در سنین اولیه زندگی می‌تواند نقشی کلیدی در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و کاهش رفتارهای ضداجتماعی در آینده داشته باشد (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱: ۲۶۶).

۲-۲-۳. جهت‌گیری ناکامی - پرخاشگری به کودکان و نوجوانان

جهت‌گیری ناکامی - پرخاشگری به بررسی ارتباط میان ناکامی و بروز پرخاشگری در کودکان و نوجوانان می‌پردازد. طبق این نظریه، زمانی که کودکان در دستیابی به اهداف خود ناکام می‌مانند، احساسات منفی نظیر خشم و پرخاشگری در آن‌ها شکل می‌گیرد که می‌تواند به بزهکاری و بزه‌دیدگی منجر شود (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱: ۲۸۵). ناکامی به‌عنوان یک مانع روانی یا فیزیکی، از دستیابی فرد به هدف‌های مطلوب جلوگیری می‌کند. در کودکان، این ناکامی می‌تواند به دلایل مختلفی مانند فقر، بی‌توجهی والدین، تبعیض، فشارهای اجتماعی یا شکست در محیط‌های آموزشی رخ دهد. زمانی که کودک نمی‌تواند به روش‌های منطقی یا اجتماعی برای رفع این ناکامی دست یابد، پرخاشگری به‌عنوان پاسخی طبیعی به آن بروز می‌کند. این پرخاشگری ممکن است به اشکال مختلفی مانند خشونت فیزیکی، آسیب رساندن به دیگران یا حتی خودآزاری ظاهر شود. این رفتارها می‌توانند زمینه‌ساز بزهکاری کودک شوند. از سوی دیگر، کودکان ناکام و پرخاشگر ممکن است به دلیل رفتارهای غیرعادی یا ناتوانی در کنترل احساسات خود، در معرض بزه‌دیدگی نیز قرار گیرند. این نظریه نشان می‌دهد که ناکامی‌های مکرر در زندگی کودکان، به‌ویژه در محیط‌های خانوادگی یا اجتماعی، می‌تواند چرخه‌ای از رفتارهای منفی را ایجاد کند. بنابراین، پیشگیری از بزهکاری و بزه‌دیدگی کودکان مستلزم شناسایی و رفع عوامل ناکامی در محیط‌های زندگی آن‌ها و آموزش روش‌های مناسب برای مدیریت خشم و پرخاشگری است.

۳-۳. نظریه‌های بزه‌دیده‌شناختی

نظریه‌های بزه‌دیده‌شناختی به‌ویژه در ارتباط با بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان توجه زیادی به ویژگی‌های قربانیان دارند. این نظریه‌ها به تحلیل عواملی می‌پردازند که باعث می‌شوند برخی افراد، به‌ویژه کودکان و نوجوانان، بیشتر در معرض بزه‌دیدگی قرار گیرند. این نظریه‌ها به جای تمرکز صرف بر رفتار مجرمان، به بررسی شرایط و ویژگی‌های قربانیان و محیط‌هایی می‌پردازند که احتمال بزه‌دیدگی را افزایش می‌دهند. نظریه‌های بزه‌دیده‌شناختی معتقدند که برخی ویژگی‌های شخصیتی یا رفتاری قربانیان، مانند ضعف جسمانی، کمبود مهارت‌های اجتماعی، اعتماد بیش از حد به دیگران یا ناتوانی در دفاع از خود، می‌تواند آن‌ها را در معرض بزه‌دیدگی قرار دهد و بر اهمیت شرایط محیطی، مانند زندگی در محله‌های پرخطر، قرار گرفتن در خانواده‌های آسیب‌دیده یا دسترسی محدود به منابع حمایتی تأکید دارند. محیط‌هایی که فاقد نظارت اجتماعی کافی هستند، احتمال بزه‌دیدگی کودکان را افزایش می‌دهند. یونیسف کار کودک را در صورتی است شمار می‌داند که شامل شرایطی مانند کار تمام‌وقت در سنین پایین، ساعات کاری طولانی، دستمزد ناچیز، مسئولیت‌های بیش از حد، محرومیت از تحصیل، زندگی و کار در شرایط نامناسب خیابانی و انجام کارهایی باشد که عزت نفس و کرامت انسانی کودک را خدشه‌دار کند، از جمله بهره‌کشی جنسی. همچنین، برخی کودکان به دلیل سوءاستفاده‌های اقتصادی به گدایی یا کارهای نامناسب دیگر واداشته می‌شوند. کودکان خیابانی به دلیل وضعیت آسیب‌پذیرشان بیش از سایرین در معرض سوءاستفاده و انواع آزارها قرار دارند (موسوی، ۱۴۰۰: ۴۹). اولین نظریه مورد بحث، نظریه شتاب‌دهندگی بزه‌دیدگی در کودکان و نوجوانان است. این نظریه توضیح می‌دهد که برخی ویژگی‌ها و شرایط اجتماعی و فردی ممکن است باعث شوند که کودکان بیشتر در معرض بزه‌دیدگی قرار بگیرند. این ویژگی‌ها شامل ضعف در حمایت اجتماعی و دسترسی محدود به منابع حمایتی است. براساس این نظریه، کودکانی که فاقد پشتوانه‌های قوی اجتماعی، خانوادگی یا نهادی هستند، به دلیل نبود حمایت کافی، آسیب‌پذیرتر از دیگران هستند و به راحتی هدف رفتارهای مجرمانه قرار می‌گیرند. این شرایط می‌تواند شامل خانواده‌های ناپایدار، حضور در محیط‌های جرم‌خیز یا زندگی در فقر و محرومیت باشد. شتاب‌دهندگی بزه‌دیدگی می‌تواند گنش‌گرانه یا کنش‌پذیرانه باشد. شتاب‌دهندگی کنش‌گرانه هنگامی است که بزه‌دیده به شکل تحریک‌آمیز یا با بهره‌گیری از تهدید و ارباب عمل کند یا حتی آغازکننده حمله و تعرض باشد. اگرچه جرم‌شناسان و بزه‌دیده‌شناسان در این نکته هم‌داستان‌اند که تبیین جرم بدون در نظر گرفتن بزه‌دیده ناقص خواهد بود، ولی برخی از نویسندگان نتیجه گرفته‌اند که رهیافت شتاب‌دهندگی بزه‌دیدگی بیشتر به‌عنوان یک ایده مطرح است تا یک نظریه علمی - تجربی

جدی (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱: ۱۳۱). همچنین، این نظریه بر نقش عوامل فردی نیز تأکید دارد. ویژگی‌هایی مانند ناتوانی جسمانی، کمبود آگاهی از خطرات، اعتماد بیش از حد یا انزوای اجتماعی می‌توانند احتمال بزه‌دیدگی را افزایش دهند. در این حالت، کودکان به دلیل عدم توانایی در پیش‌بینی خطرات یا مقابله با شرایط تهدیدآمیز، به طور ناخواسته در معرض جرائم قرار می‌گیرند. این نظریه به سیاست‌گذاران و نهادهای اجتماعی یادآوری می‌کند که کاهش بزه‌دیدگی کودکان نیازمند تمرکز بر بهبود شرایط اجتماعی و افزایش حمایت‌های روانی، اقتصادی و آموزشی است. تقویت نظارت اجتماعی، ارائه منابع حمایتی و افزایش آگاهی عمومی می‌تواند میزان شتاب‌دهندگی بزه‌دیدگی در کودکان را کاهش دهد و از آسیب‌پذیری بیشتر آن‌ها جلوگیری کند.

۳-۳-۱. نظریه سبک زندگی و فعالیت‌های روزمره در جهت‌گیری به کودکان و نوجوانان

نظریه فعالیت‌های روزمره وقوع جرم را وابسته به حضور سه متغیر می‌داند: بزهکار با انگیزه، آماج مناسب، و نبود نگهبان مؤثر. در مقابل، نظریه سبک زندگی معتقد است که سبک‌های خاص زندگی، مانند فعالیت‌های کاری یا اوقات فراغت، به طور نامتناسب افراد را در معرض بزه‌دیدگی قرار می‌دهد (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱: ۱۳۳). براساس این نظریه، سبک زندگی و فعالیت‌های روزمره کودکان می‌تواند تأثیر زیادی بر میزان بزه‌دیدگی آن‌ها داشته باشد. کودکانی که در محیط‌های پرخطر قرار دارند در فعالیت‌های اجتماعی مشکوک شرکت می‌کنند، بیشتر در معرض بزه‌دیدگی هستند. نظریه‌های مرتبط با سبک زندگی و فعالیت‌های روزمره بیان می‌کنند که کودکان و نوجوانانی که بیشتر در محیط‌های پرخطر فعالیت دارند یا در مکان‌های عمومی بدون نظارت مناسب حضور پیدا می‌کنند، در معرض خطر بیشتری برای بزه‌دیدگی هستند و به تعاملات میان قربانی و بزهکار نیز توجه دارند که چگونه گاهی رفتارها یا واکنش‌های قربانیان می‌تواند به طور غیرمستقیم شرایطی را ایجاد کند که احتمال وقوع جرم افزایش یابد. براساس نگرش فعالیت روزمره، عامل زمان تأثیر مستقیمی بر توزیع جرائم دارد و الگوی زمانی جرم در ساعات مختلف شبانه‌روز و روزهای هفته متفاوت است، زیرا فعالیت‌های روزمره افراد در این بازه‌ها تغییر می‌کند، برای مثال، در روزهای کاری، مردم عمدتاً به محل‌های شغلی یا تحصیلی رفت‌وآمد دارند، در حالی که در شب‌ها و روزهای تعطیل، برای تفریح و استراحت به مناطق دیگری از شهر مراجعه می‌کنند و در نتیجه این تغییرات در الگوی حرکت و فعالیت افراد بر میزان و نوع جرائم تأثیر می‌گذارد (امیریان فارسانی، ۱۳۹۸: ۴۶). کودکان و نوجوانانی که از حمایت‌های اجتماعی، خانوادگی و نهادی کافی برخوردار نیستند، به دلیل فقدان منابع حمایتی و عدم آگاهی از حقوق خود، بیشتر در

معرض سوءاستفاده و بزه‌دیدگی قرار می‌گیرند. این نظریه‌ها درک عمیق‌تری از عوامل مؤثر بر بزه‌دیدگی فراهم می‌کنند و نشان می‌دهند که پیشگیری از بزه‌دیدگی تنها به معنای مجازات مجرمان نیست، بلکه نیازمند توجه به شرایط محیطی و ویژگی‌های قربانیان و همچنین ارائه حمایت‌های لازم برای کاهش آسیب‌پذیری آن‌هاست.

۲-۳-۲. نظریه فضاهای قابل دفاع با تأکید بر محیط‌های مرتبط با کودکان و نوجوانان

نظریه فضاهای قابل دفاع بر پیشگیری از جرم از طریق تدابیر فنی، مهندسی و محیطی تمرکز دارد و با چهار رکن اجرا می‌شود: (۱) تقویت قلمروداری با تقسیم مکان‌ها به فضاهای قابل دید برای منصرف کردن بیگانگان، (۲) افزایش نظارت با طراحی پنجره‌هایی که امکان نظارت بر فضاهای همگانی را فراهم کند، (۳) بهبود تصویر با بازطراحی ساختمان‌ها برای حذف انگ‌های منفی، و (۴) ارتقای ایمنی با استقرار مسکن در مناطق امن شهری (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱: ۲۴۷). نظارت و دیده شدن افراد می‌تواند مؤثر باشد، اما به‌تنهایی کافی نیست، زیرا ناظران همیشه مداخله نمی‌کنند. مشاهده مستقیم جرم، حضور افراد بیشتر و احساس تعلق به اجتماع می‌توانند احتمال مداخله را افزایش دهند و معماران باید علاوه بر رؤیت‌پذیری، شرایطی را فراهم کنند که مردم در پیشگیری از جرم نقش فعال‌تری داشته باشند. همچنین، نقش دولت در این زمینه مهم است، زیرا مشکلات اقتصادی ممکن است مانع اجرای این راهکارها شود (امیریان فارسانی، ۱۳۹۸: ۴۱). این نظریه به اهمیت ایجاد محیط‌های امن و حمایتی برای کودکان و نوجوانان اشاره دارد. براساس این نظریه، فضاهایی که از نظر اجتماعی و روانی قابل دفاع هستند، می‌توانند از بزه‌دیدگی این گروه جلوگیری کنند. فضاهای قابل دفاع به محیط‌هایی گفته می‌شود که در آن‌ها نظارت اجتماعی مؤثر، دسترسی محدود برای افراد ناشناس و حضور فعال افراد جامعه به گونه‌ای طراحی شده است که احتمال وقوع جرم کاهش یابد. این نظریه تأکید دارد که طراحی مناسب محیط‌های شهری، محله‌ها، مدارس و مکان‌های عمومی می‌تواند نقشی کلیدی در پیشگیری از جرائم علیه کودکان و نوجوانان ایفا کند. عواملی مانند روشنایی مناسب، نظارت فعال، وجود راه‌های دسترسی امن، طراحی باز و ایجاد احساس تعلق به محیط از جمله عناصری هستند که می‌توانند یک فضا را از نظر اجتماعی قابل دفاع کنند. در چنین محیط‌هایی، کودکان و نوجوانان احساس امنیت بیشتری دارند و مجرمان نیز به دلیل افزایش خطر شناسایی و دستگیری، از ارتکاب جرم باز می‌مانند. این نظریه نشان می‌دهد که علاوه بر اقدامات قانونی و تقنینی، ایجاد محیط‌های فیزیکی و اجتماعی امن می‌تواند به‌عنوان یک ابزار پیشگیرانه مهم در کاهش بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان مورد استفاده قرار

گیرد. توجه به طراحی محیط‌های امن در برنامه‌ریزی‌های شهری، مدارس و سایر نهادهای مرتبط می‌تواند گامی مؤثر در حفاظت از این گروه آسیب‌پذیر باشد

۳-۳-۳. نظریه مکان‌های انحراف‌خیز در ارتباط با مکان‌های تجمع کودکان و نوجوانان

این نظریه توسط سیگل^۱ در کتاب‌های جرم‌شناسی خود در سال‌های ۲۰۱۱، ۲۰۱۲ و ۲۰۱۸ معرفی شده است (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱:۱۳۳). نظریه مکان‌های انحراف‌خیز به این موضوع اشاره دارد که برخی مناطق با ویژگی‌هایی خاص، می‌توانند بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان را تسهیل کنند. در این نظریه، بزه‌دیدگی تنها به ویژگی‌های فردی قربانی یا بزه‌کار محدود نمی‌شود، بلکه محیط‌هایی که افراد در آن زندگی می‌کنند یا به‌طور منظم در آن حضور دارند، تأثیر مستقیمی بر میزان آسیب‌پذیری آن‌ها دارد. مناطقی که دارای ویژگی‌هایی مانند فقر بالا، تراکم جمعیتی، کمبود نظارت اجتماعی و ضعف در زیرساخت‌های امنیتی هستند، بیشتر مستعد وقوع جرائم و بزه‌دیدگی‌اند. در این مکان‌ها، نبود نظارت کافی، روابط اجتماعی ضعیف و حضور افراد بزه‌کار، شرایطی را فراهم می‌کند که کودکان و نوجوانان به‌طور مداوم در معرض خطرهای مختلف از جمله سرقت، خشونت، سوءاستفاده و سایر جرائم قرار گیرند. این فضاها نه تنها امنیت فیزیکی کودکان را تهدید می‌کنند، بلکه اثرات روانی و اجتماعی عمیقی بر آن‌ها دارند. پلیس باید تمرکز خود را بر کانون‌های جرم‌خیز قرار دهد، جایی که قربانیان مکرراً مورد هدف قرار می‌گیرند. این رویکرد می‌تواند موجب کاهش آسیب‌های اجتماعی و پراکندگی کم‌تر جرائم در این مناطق شود. برای درک الگوهای جابه‌جایی جرم، تحلیل مجرمان، مکان‌ها، قربانیان و جمع‌آوری داده‌ها ضروری است (برتاو، ۱۳۹۱: ۱۱۳). براساس این نظریه، برای کاهش بزه‌دیدگی در مکان‌های انحراف‌خیز، باید بر بهبود شرایط محیطی تمرکز شود. اقداماتی مانند افزایش نظارت، تقویت حضور پلیس و نهادهای اجتماعی، توسعه خدمات رفاهی و ایجاد محیط‌های سالم و ایمن می‌تواند نقش مؤثری در کاهش تأثیرات منفی این فضاها داشته باشد. توجه به این عوامل می‌تواند به پیشگیری از بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان کمک کند و احساس امنیت را در این گروه‌های آسیب‌پذیر افزایش دهد (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱: ۱۳۴).

۳-۳-۴. نظریه‌گزینش خردبنیاد/انتخاب عقلانی در رفتارهای بزهکارانه کودکان و نوجوانان

نظریه‌گزینش خردبنیاد/انتخاب عقلانی^۱ که فن دایک آن را معرفی کرده، بر این اصل استوار است که جرم نتیجه تصمیم آگاهانه فرد برای کسب منفعت است، نه صرفاً محصول شرایط نامساعد روانی یا اجتماعی و این منافع می‌توانند اقتصادی، جنسی، سلطه‌جویی، سوءاستفاده از دیگران، لذت‌جویی (مانند مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی) یا دست‌یابی به موقعیت اجتماعی باشند و براساس این نظریه، افراد حتی اگر قانون‌مدار باشند، ممکن است در مواجهه با فرصت و وسوسه، به دلیل محاسبه سود و زیان، مرتکب جرم شوند (میرخلیلی، ۱۴۰۰: ۳۲). این نظریه به این نکته اشاره دارد که افراد، حتی در شرایطی که در معرض خطر قرار دارند، تصمیمات خود را براساس ارزیابی عقلانی از موقعیت‌های موجود می‌گیرند. رفتار انسان‌ها از جمله رفتار قربانیان بالقوه، تابع فرایند تحلیل منطقی است که طی آن افراد منافع و هزینه‌های رفتارهای خود را می‌سنجند. در زمینه بزه‌دیدگی، این نظریه توضیح می‌دهد که قربانیان احتمالی، پیش از قرار گرفتن در موقعیت‌های خطرناک، آگاهانه یا ناخودآگاه به ارزیابی محیط، شرایط و میزان خطر می‌پردازند و براساس آن رفتار خود را تنظیم می‌کنند، برای مثال، کودکان و نوجوانانی که در محیط‌های پرخطر زندگی می‌کنند، ممکن است در شرایطی که نظارت اجتماعی ضعیف است، به دلیل ارزیابی نادرست از خطرات موجود، به فعالیت‌هایی بپردازند که آن‌ها را بیشتر در معرض بزه‌دیدگی قرار دهد. در مقابل، کودکانی که از مهارت‌های تصمیم‌گیری قوی‌تر یا آگاهی بیشتری برخوردارند، ممکن است از موقعیت‌های خطرناک اجتناب کنند (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱: ۲۴۴). این نظریه نشان می‌دهد که یکی از راه‌های پیشگیری از بزه‌دیدگی، آموزش مهارت‌های تصمیم‌گیری عقلانی و افزایش آگاهی قربانیان بالقوه نسبت به خطرات موجود است. همچنین، این نظریه بر اهمیت طراحی محیط‌های اجتماعی و فیزیکی تأکید دارد که در آن تصمیم‌گیری منطقی برای افراد آسان‌تر شود، مانند ایجاد مکان‌های امن، افزایش نظارت اجتماعی و کاهش فرصت‌های مجرمانه. توجه به این عوامل می‌تواند به کاهش بزه‌دیدگی در گروه‌های آسیب‌پذیر مانند کودکان و نوجوانان کمک کند.

۵. مقررات‌شناسی از دیدگاه جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی برگردان‌نگر

جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی برگردان‌نگر^۲ مفاهیمی هستند که به تبدیل آموزه‌ها و نظریه‌های جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی به سیاست‌های عملی و کاربردی در عرصه‌های تقنینی، قضائی، اجرایی و مشارکتی اشاره دارند. براساس این رویکرد، بزه‌دیده‌شناسی برگردان‌نگر نیز عبارت است از مطالعه و شناخت بازتاب‌های

1. rational choice

2. translational criminology and victimology

داده‌ها و یافته‌های علمی بزه‌دیده‌شناختی بر سیاست‌گذاری‌های جنایی. حقوق بزه‌دیدگان در آیین دادرسی کیفری جدید جایگاه ویژه‌ای یافته است، در حالی که پیش‌تر، بزه‌دیده صرفاً شاکی خصوصی با حقوق محدود محسوب می‌شد. امروزه، سیاست جنایی مبتنی بر حقوق بزه‌دیدگان تدوین شده است، زیرا آنان بر اثر جرم دچار آسیب‌های شدید مادی و معنوی می‌شوند. مواجهه با متهمان برای بزه‌دیدگان اهمیت بیشتری نسبت به مجازات دارد و یکی از اهداف اصلی میانجی‌گری، تخلیه عاطفی و روانی آنان است. حمایت خانواده و نهادهای مختلف، همراه با همدردی، می‌تواند در بازسازی اعتماد به نفس بزه‌دیدگان و پیشگیری از بزه‌دیدگی مجدد آنان نقش مؤثری داشته باشد (میان‌دواب، ۱۴۰۲: ۱۲۲)، برای نمونه، تعریف بزه‌دیده در ماده ۱۰ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ و پیش‌بینی نقش بزه‌دیده در تخفیف یا تبدیل کیفر در بند «ب» ماده ۳۸ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، جنبه‌هایی از این رهیافت را نشان می‌دهند. همچنین، چگونگی اجرای مقررات مرتبط با بزه‌دیدگان و نحوه بازتاب آن‌ها در رویکرد و نگرش دست‌اندرکاران دادگستری، از جنبه‌های کاربردی این مفهوم محسوب می‌شوند. نمونه‌هایی از این رویکرد در پژوهش‌های علمی مانند «جرم‌شناسی برگردان‌نگر: پژوهش و سیاست‌گذاری عمومی» (۲۰۱۶) مشاهده می‌شود که نشان‌دهنده اهمیت استفاده از داده‌های علمی در تدوین سیاست‌های جنایی تجربه‌محور است (رایجیان اصلی، ۱۳۹۸: ۲۷). این فرایند، که به‌عنوان یک روش علمی برای ارتباط دادن نظریه‌های اجتماعی با عملیات سیاست‌گذاری شناخته می‌شود، به دنبال یافتن راه‌هایی است که آموزه‌ها و تحقیقات علمی در علوم جنایی به سیاست‌های کاربردی برای پیشگیری و مقابله با بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان تبدیل شوند. در نگاه سنتی، برگردان‌نگری به‌عنوان فرایندی معرفی می‌شود که در آن یافته‌های علوم نظری به عملیات اجرایی و تقنینی تبدیل می‌شوند. براساس این رویکرد، هدف این است که تئوری‌ها و مدل‌های علمی از جمله نظریه‌های جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی به‌طور مستقیم بر سیاست‌های جنایی و قوانین کشورها تأثیر بگذارند. به عبارت دیگر، این فرایند مدل‌های علمی را به قوانین اجرایی تبدیل و از آن در راستای پیشگیری از جرم و حمایت از بزه‌دیدگان استفاده می‌کند. عدالت جنایی و بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان تنها در چارچوب سیستم عدالت جنایی محدود نمی‌شود. به همین دلیل، در کنار قوانین کیفری اصلی مانند قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی کیفری، سایر قوانین و مقررات غیرکیفری نیز نقش مهمی در حمایت از حقوق بزه‌دیدگان ایفا می‌کنند.

برخی از این مقررات جدیدتر و مرتبط با بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان در قوانین ایران عبارت‌اند از:

۱-۵. سند ملی حقوق کودک و نوجوان (مصوب ۱۳۹۷)

این سند با هدف بومی‌سازی مفاد کنوانسیون حقوق کودک در ایران به تصویب رسید و تأکید دارد که حقوق کودکان باید با توجه به اصول شرعی و فقهی کشور تعریف و تبیین شود. این سند تلاش دارد فراتر از قوانین بین‌المللی، حمایت‌های خاص از کودکان را در جامعه ایران به شکل اجرایی و عملی به تصویب برساند.

- تمایز بین کودک و نوجوان در این سند با توجه به معیارهای بلوغ و رشد تعریف شده که در ماده ۲ به آن اشاره شده است.
- برخی از حقوق بزه‌دیدگان که در این سند مطرح شده، به‌ویژه حق امنیت (ماده ۱۱) و حق دادرسی عادلانه (ماده ۱۰)، از منظر بزه‌دیدشناسی قابل توجه هستند. با این حال، ضعف اساسی سند این است که حق بزه‌دیدگان در فرایند دادرسی به‌طور کامل به رسمیت شناخته نشده است. این امر نشان‌دهنده ضرورت به رسمیت شناختن حقوق بزه‌دیدگان و لزوم توجه به آن‌ها در قوانین قضائی است.

۲-۵. سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی (۱۳۹۹-۱۴۰۰)

این سند به‌ویژه در زمینه حمایت از کودکان در فضای مجازی تلاش دارد تا اقدامات حمایتی ویژه‌ای برای این گروه از آسیب‌پذیرترین افراد جامعه فراهم کند. مفهوم «صیانت» که در این سند به‌کار رفته است، براساس آموزه‌های بزه‌دیدشناسی حمایتی تعریف شده است که در سیاست‌های جنایی اخیر درخصوص حمایت از بانوان و کودکان رایج شده است. ماده ۳-۵ این سند، با تأکید بر تشدید مقابله قضائی و انتظامی با مجرمان و تهدیدکنندگان امنیت کودکان و نوجوانان، ناآگاهی از آموزه‌های جرم‌شناسی کلاسیک را نشان می‌دهد که باید به جای شدت و تشدید کیفرها، بر قطعیت و حتمیت مجازات‌ها تأکید شود.

۳-۵. آیین‌نامه ماده ۶ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۹۹ (مصوب ۱۴۰۰)

این آیین‌نامه با بهره‌گیری از آموزه‌های بزه‌دیدشناسی حمایتی، به پیشگیری و حمایت از کودکان و نوجوانان در معرض خطر می‌پردازد. به‌ویژه در فصل دوم این آیین‌نامه، پیشگیری از بزه‌دیدگی و حمایت از بزه‌دیدگان به‌عنوان دو رکن اصلی به رسمیت شناخته شده است و در بند ۳ ماده ۱ آیین‌نامه، به‌طور خاص تعریف «طفل و نوجوان در معرض خطر» را شامل بزه‌کاری و بزه‌دیدگی بالقوه می‌کند.

همچنین، بزه‌دیدگی بالفعل در بند ۴ ماده ۱ تبیین شده است. مدل پیشگیری از بزه‌دیدگی نیز در این آیین‌نامه وجود دارد که براساس آموزه‌های بزه‌دیدشناسی بالینی طراحی شده است. در فصل دوم این آیین‌نامه، مسئولیت‌های دستگاه‌های دولتی و غیردولتی به‌طور دقیق مشخص شده است. این مسئولیت‌ها شامل شناسایی کودکان و نوجوانان در معرض خطر، ارائه حمایت‌های لازم، و تدوین برنامه‌های پیشگیرانه است. دستگاه‌های دولتی ملزم به ایجاد زیرساخت‌های قانونی و اجرایی برای حمایت از کودکان شده‌اند و سازمان‌های غیردولتی نیز در اجرای خدمات حمایتی و آگاهی‌بخشی نقش کلیدی دارند.

ماده ۴ این آیین‌نامه تأکید دارد که تمام نهادهای مرتبط، از جمله مراکز آموزشی، بهداشتی و خدمات اجتماعی، وظیفه دارند هرگونه بزه‌دیدگی یا قرار گرفتن کودکان در معرض خطر را به مراجع ذیصلاح گزارش دهند. این ماده برای اطمینان از پیشگیری به‌موقع و مداخله مؤثر طراحی شده و به‌طور ضمنی بر ضرورت حساس‌سازی نهادها نسبت به مسائل کودکان تأکید دارد و همچنین در ماده ۷ آیین‌نامه، ارائه خدمات مشاوره‌ای، روان‌شناختی و درمانی به کودکان و نوجوانان بزه‌دیده یا در معرض خطر مورد تأکید قرار گرفته است. این خدمات به‌صورت چندبخشی و با مشارکت نهادهای دولتی و سازمان‌های مردم‌نهاد ارائه می‌شود و هدف آن، کمک به بازتوانی روانی و اجتماعی کودکان آسیب‌دیده است. برحسب بند ۴ ماده ۳۷ آیین‌نامه اجرایی مزبور، وظیفه نظارت بر پیمانکاران بازیافت زیباله به‌منظور عدم بهره‌گیری از نیروی کار کودکان بر عهده شهرداری است، لکن در سایه عدم هماهنگی، رسیدگی و نظارت مؤثر توسط نهادهای فوق‌الذکر از یک سو و از سوی دیگر شیوه سنتی مدیریت پسماند شرایط جهت سوء استفاده از نیروی کار کودکان اتباع در فرایند تفکیک پسماند فراهم شده است (کرمانی، ۱۴۰۰).

۶. چالش‌ها و مشکلات در قوانین و سیاست‌گذاری‌های حمایتی

نظام حقوقی ایران با وجود ممنوعیت مطلق کار کودکان، به دلیل ضعف در نظارت و اجرای قوانین، همچنان با چالش‌هایی مواجه است. در این میان، قوانین مدنی و کار نیز نتوانسته‌اند به‌طور کامل از کودکان در برابر بهره‌کشی و شرایط کاری نامطلوب حمایت کنند. بهبود وضعیت کودکان کار نیازمند بازنگری در قوانین حمایتی و افزایش نظارت بر اجرای آن‌هاست (رحمتی‌فر، ۱۳۹۷: ۳۰۲). یکی از مشکلات اصلی این است که بسیاری از این اسناد و آیین‌نامه‌ها در عمل با کمبود منابع مالی مواجه هستند، برای مثال، ماده ۵۴ آیین‌نامه به مشکل عدم تخصیص بودجه برای اجرای کامل مفاد آن اشاره دارد. این کمبود منابع مالی به‌طور مستقیم بر روی سیاست‌ها و برنامه‌های حمایتی تأثیر گذاشته و در بسیاری از موارد، حمایت

از کودکان و نوجوانانی را که قربانی بزه‌دیدگی هستند، ناکارآمد می‌سازد. این امر نه تنها موجب کاهش دسترسی آنان به خدمات حمایتی مانند مشاوره روان‌شناختی، توان‌بخشی یا حمایت حقوقی می‌شود، بلکه بازتولید چرخه بزه‌دیدگی را تسریع می‌کند. اصولاً طفل بزه‌دیده انسانی است که یکی از حقوق وی توسط بزرگسالان مورد تعدی و تجاوز قرار گرفته است. احقاق مجدد چنین حقی و دفاع از آن در اغلب موارد نیاز به اقامه دعوی دارد و چون در اغلب موارد ارتکاب جرم علیه آنان از ناحیه والدین و سایر سرپرستان قانونی آنها صورت می‌گیرد، به جهت ذی‌نفع بودن خود، از مراجعه به مراجع قضائی امتناع می‌ورزند و بدین ترتیب عملاً در تکرار بزه‌دیدگی اطفال نقش مؤثری را ایفا می‌کنند. کما اینکه ترتیب اثر ندادن به اظهارات اطفال بزه‌دیده با این توجیه که کودک هستند و از روی احساسات صحبت می‌کنند، به این معضل دامن می‌زند (موسوی تبار، ۱۴۰۱: ۳۰). علاوه بر این، ناهماهنگی میان نهادهای مسئول و کاهش نقش مشارکتی دستگاه‌های اجرایی، به‌ویژه در مواردی که حمایت از کودکان و نوجوانان ضروری است، از دیگر موانع مهم است. نبود همکاری مؤثر میان نهادهای اجرایی، مانند سازمان بهزیستی، آموزش و پرورش، و قوه قضائیه، باعث می‌شود که این گروه آسیب‌پذیر در معرض خطرات بیشتری قرار گیرند. در بسیاری از موارد، کودکان و نوجوانان قربانی بزه‌دیدگی، به دلیل ضعف در سیستم حمایتی، امکان بازگشت به زندگی عادی یا دریافت عدالت را از دست می‌دهند، برای مثال، در جرائمی مانند سوءاستفاده جنسی یا خشونت خانگی، عدم وجود هماهنگی میان بخش‌های مختلف می‌تواند باعث طولانی شدن فرایند رسیدگی به پرونده‌ها شود یا حتی مانع از شناسایی بزه‌دیدگان گردد. علاوه بر این، نبود برنامه‌های پیشگیری مبتنی بر جامعه، مانند آموزش حقوق کودکان و نوجوانان به خانواده‌ها و مدارس، می‌تواند خطر بزه‌دیدگی مجدد را افزایش دهد. نمی‌توان انتظار داشت بدون در اختیار داشتن آمار جنایی قابل اعتماد میزان بزهکاری را در جامعه به صورت روشمند کنترل کرد و به همین دلیل، دستیابی به آمار بزهکاری واقعی یکی از دغدغه‌های مهم نظام‌های عدالت کیفری است. قانون‌گذار ایران جهت به دست آوردن آمار معتبر از اطفال و نوجوانان بزه‌دیده و در معرض خطر و رفع شرایط مخاطره‌آمیز آنها، ابتدا سازوکاری را طراحی کرده است تا به‌واسطه آن شناسایی این قشر را تسهیل کند و در ادامه به ابراز حمایت‌های خود بپردازد (حسین‌پور، ۱۴۰۱: ۱۲۸).

یکی دیگر از چالش‌های عمده، ضعف در ارزیابی نیازهای واقعی بزه‌دیدگان است. در بسیاری از موارد، سیاست‌گذاری‌های حمایتی بدون در نظر گرفتن شرایط اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی کودکان و نوجوانان تدوین شده‌اند. این مسئله به ارائه خدماتی منجر می‌شود که نه تنها پاسخ‌گوی نیازهای آنان نیست، بلکه در برخی موارد، باعث آسیب‌های روانی یا اجتماعی بیشتر می‌شود. در نهایت، می‌توان گفت

که برای مقابله با بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان و کاهش تأثیرات منفی آن، نه تنها تقویت بودجه و منابع مالی ضروری است، بلکه ایجاد هماهنگی مؤثر میان نهادها، تدوین برنامه‌های جامع پیشگیری، و مشارکت سازمان‌های غیردولتی و جامعه مدنی باید در اولویت سیاست‌گذاری‌ها قرار گیرد. گفتنی است که به لحاظ تأثیرپذیری چندگانه قانون‌گذار از منابع فقهی، بین‌المللی و واقعیت‌های اجتماعی، چالش‌های فراوانی در برخورد با کودکان بزه‌کار و بزه‌دیده پدید آمده است، تا جایی که در برخی موارد با توجه به یافته‌های علوم اجتماعی و روان‌شناسی و نیز تمرکز بر تعهدات بین‌المللی جهت سازگارسازی کودکان تلاش شده و در جایی به دلیل وجود موانع، به سرکوب کودکان تأکید شده و گاهی نیز بدون توجه به اینکه بزه‌کار و بزه‌دیده کودک است، مقررات عمومی شامل آنان می‌شود. لذا ضرورت تدوین سیاست جنایی افتراقی نسبت به کودکان مطابق با اصل انصاف و عدالت ضروری است (عباچی، ۱۳۸۳: ۷۸).

۷. نمونه پژوهی‌های بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان

نمونه پژوهی‌های بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان به بررسی وضعیت دو گروه از آسیب‌پذیرترین کودکان در ایران، یعنی کودکان کار و خیابانی و کودکان زباله‌گرد، می‌پردازد. این بخش با تمرکز بر اجتماعی و فرهنگی، تلاش می‌کند دلایل اصلی بزه‌دیدگی این کودکان و ناتوانی سیستم‌های حمایتی در کاهش این آسیب‌ها را تحلیل کند. این دو گروه به‌طور مستقیم با مشکلات اقتصادی، اجتماعی، و قانونی مرتبط هستند و به دلیل عدم دسترسی به خدمات حمایتی کارآمد، در معرض انواع بزه‌دیدگی مانند سوءاستفاده اقتصادی، خشونت جسمی و روانی، استثمار جنسی، و نقض حقوق بنیادین انسانی قرار دارند. در این تحلیل، به ضعف ساختاری قوانین حمایتی، کمبود هماهنگی میان نهادهای مرتبط، و وجود باندهای سازمان‌یافته که از آسیب‌پذیری این کودکان سوءاستفاده می‌کنند، پرداخته شده است. همچنین، تأکید می‌شود که بسیاری از این کودکان به دلیل فقدان مدارک هویتی و محرومیت از خدمات آموزشی و بهداشتی، نه تنها از حمایت‌های دولتی و اجتماعی بی‌بهره‌اند، بلکه شرایطشان روزبه‌روز وخیم‌تر می‌شود.

۱-۷. کودکان کار و خیابانی

طبق تعریف یونسف، کودک خیابانی به هر کودک زیر ۱۸ سال گفته می‌شود که خیابان برای او به خانه و یا منبع درآمد تبدیل شده و تحت نظارت یا مراقبت فرد بالغ مسئول و مناسبی قرار ندارد. تخمین زده شده است که بین ۱۰۰ تا ۱۵۰ میلیون کودک خیابانی در سراسر جهان وجود دارد (arhiv, lekarstvo, 2013). کودکان کار و خیابانی یکی از آسیب‌پذیرترین گروه‌های اجتماعی هستند که در معرض انواع بزه‌دیدگی‌های

جسمی، روانی و اجتماعی قرار دارند. این کودکان به دلیل فقر اقتصادی، ناتوانی خانواده‌ها در حمایت از آنان، و نبود قوانین حمایتی مؤثر، به چرخه‌ای از استثمار وارد می‌شوند. استثمار مالی و سوءاستفاده جنسی از رایج‌ترین موارد بزه‌دیدگی این گروه است. بیش از ۸۰ درصد کودکان خیابانی در ایران اتباع خارجی هستند که عمدتاً از کشورهای همسایه، نظیر افغانستان، وارد شده‌اند (افشین‌فر، ۱۳۹۹). دسترسی نداشتن بسیاری از کودکان افغان به آموزش رسمی و ناتوانی در تأمین هزینه‌های تحصیل در کنار مشکل‌های اقتصادی خانواده‌های افغان در ایران، آن‌ها را به سوی کار در خیابان سوق می‌دهد. خانواده‌های کودکان خیابانی افغان، پرجمعیت‌اند و پدران این خانواده‌ها به کارهای کم‌درآمدی اشتغال دارند (وامقی، ۱۳۹۴). بالغ بر ۶۰ درصد آن‌ها نیز از اتباع غیرمجازند و بر خلاف قوانین برخی از کشورهاست که فردی به صورت غیرقانونی وارد یک کشور دیگر شود و قوانین آن کشور را نقض کند و هیچ نهادی هم نتواند او را جذب کند و یا مانع از حضور کودک در خیابان شود. بنابراین لازم است که همه دستگاه‌هایی که در این زمینه مسئولیت دارند و در امر کودکان کار متولی هستند در کنار همدیگر قرار بگیرند. بسیاری از این کودکان بدون مدارک هویتی قانونی زندگی می‌کنند، که موجب می‌شود دسترسی آنان به خدمات حمایتی نظیر آموزش، بهداشت و امنیت بسیار محدود شود. نبود اسناد هویتی، چالش بزرگی در شناسایی و حمایت از این کودکان ایجاد و قوانین ایران در این حوزه بسیار محدود عمل می‌کند. با زندگی و کار در خیابان، این کودکان با بالاترین سطح خطر مواجه هستند. کودکان خیابانی بیشتر از دیگران به بیماری‌های حاد، جراحات، عفونت‌ها، به‌ویژه عفونت‌های گوارشی، عفونت‌های تنفسی حاد و بیماری‌های مقاربتی مبتلا می‌شوند، تغذیه نامناسب، اختلالات روانی و اعتیاد به مواد مخدر دارند. آن‌ها بیشتر از دیگران قربانی سوءاستفاده، استثمار جنسی، و قاچاق انسان می‌شوند. اگرچه قانون حمایت از کودکان را در برابر وضعیت‌های مخاطره‌آمیز پیش‌بینی کرده است، اما در عمل، ضعف اجرایی باعث شده بسیاری از کودکان خیابانی تحت پوشش حمایتی قرار نگیرند. پدیده کودکان کار، حتی در عرصه حقوق کیفری محض نیز موضوعی چندوجهی است و مقابله با آن، نه تنها نیازمند برخورد کیفری با مرتکبان استثمار کودکان است، بلکه همچنین نیازمند پیگیری کیفری تمام اشخاص و نهادهایی است که به نحوی در پیگیری موضوع کودکان کار، تکلیف قانونی به عهده دارند (غلامی، ۱۴۰۱: ۳۰۵). ماده ۶ آیین‌نامه ساماندهی کودکان خیابانی سازمان بهزیستی را مکلف به شناسایی و حمایت از کودکان در معرض خطر کرده است، اما نبود منابع مالی کافی و ناهماهنگی میان نهادهای مرتبط، اجرای کامل این ماده را دشوار ساخته است. بسیاری از کودکان خیابانی توسط باندهای سازمان‌یافته کنترل می‌شوند و این باندها با استفاده از خلأهای قانونی، کودکان را به فعالیت‌هایی مانند گدایی، دستفروشی و حتی قاچاق

مواد مخدر وادار می‌کنند. قانون مجازات اسلامی برای استعمار کودکان مجازات‌هایی پیش‌بینی کرده است، اما شناسایی و مجازات عاملان اصلی به‌دلیل پیچیدگی این باندها اغلب ممکن نیست.

۲-۷. کودکان زباله‌گرد

زباله‌گردی نوعی جدید از بزه‌دیدگی کودکان است که آنان را در شرایط کاری سخت، غیرانسانی و خطرناک قرار می‌دهد. آمار رسمی از تعداد کودکان زباله‌گرد وجود ندارد، اما در گزارش شهرداری تهران در سال ۱۳۹۹ تعداد افراد زباله‌گرد در کشور حدود ۱۴ هزار نفر اعلام شده و حاکی از آن است که حدود ۴ هزار و ۷۰۰ نفر از این افراد که غالباً کودکان هستند در پایتخت فعالند (گربندی، ۱۴۰۲). این کودکان غالباً در معرض آسیب‌های جسمی (مانند بریدگی، بیماری‌های عفونی و مسمومیت) و روانی (مانند احساس بی‌ارزشی و استعمار) هستند. طبق ماده ۳ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان (۱۳۹۹)، زباله‌گردی کودکان مصداق وضعیت مخاطره‌آمیز است. براساس این قانون، شهرداری‌ها و سازمان بهزیستی موظف به شناسایی و توانمندسازی این کودکان هستند. بسیاری از این کودکان تحت نظارت پیمانکاران غیررسمی یا باندهای مافیایی فعالیت می‌کنند. در مصاحبه با یکی از این کودکان بیان شده است: «اگر روزانه ۱۰ کتفی کولی زباله خشک تحویل دهد، می‌تواند ماهی ۱۰ میلیون تومان درآمد داشته باشد. هر کتفی حداقل چندین کیلو زباله خشک را در خود جا می‌دهد و او از ساعت ۶ صبح تا ۱۱ شب مشغول کار است. اگر تعداد کتفی‌ها بیشتر شود، درآمد بیشتری نیز خواهد داشت. در مناطق بالای شهر، امکان جمع‌آوری بیش از ۱۰ کتفی در روز وجود دارد، اما در مناطق پایین‌تر این امکان کاهش می‌یابد، چراکه تعداد زباله‌گردها بیشتر است و مردم خود زباله‌ها را تفکیک کرده و به کیوسک‌های شهرداری تحویل می‌دهند» (عسگری‌نیا، ۱۴۰۳).

براساس گزارش‌های متعدد، این باندها کودکان را از خانواده‌هایشان جدا و در شرایط برده‌داری مدرن، آنان را به زباله‌گردی مجبور می‌کنند. قانون کار ایران، کار کودکان زیر ۱۵ سال را ممنوع اعلام کرده است، اما اجرای این قانون در مورد کودکان زباله‌گرد اغلب نادیده گرفته می‌شود. کودکان زباله‌گرد، علاوه بر آسیب‌های جسمی، از امکانات آموزشی و بهداشتی نیز محروم هستند. ماده ۲ کنوانسیون حقوق کودک که ایران نیز به آن پیوسته است، تأکید دارد که تمامی کودکان باید به آموزش رایگان و خدمات بهداشتی دسترسی داشته باشند. اما در عمل، این حقوق برای کودکان زباله‌گرد به‌دلیل نبود زیرساخت‌های مناسب و عدم شناسایی رسمی، نقض می‌شود. مطالعات موردی فوق نشان می‌دهد که بزه‌دیدگی کودکان در این

زمینه‌ها نتیجه ضعف اجرای قوانین، ناهماهنگی نهادی و خلأهای نظارتی است. این مشکلات نیازمند بازنگری عمیق در سیاست‌گذاری‌ها و تخصیص منابع کافی برای حل این معضلات است.

۸. چالش‌های سیاست‌گذاری در قلمرو بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان

سیاست‌گذاری‌های مرتبط با بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان در ایران، علی‌رغم تلاش‌های صورت‌گرفته برای تدوین قوانین و اسناد حمایتی، همچنان با چالش‌های عمده‌ای مواجه است. این چالش‌ها شامل ضعف در نظارت، ناهماهنگی میان نهادهای مسئول، و کمبود بودجه و منابع مالی است که در ادامه به تفصیل بررسی می‌شود. یکی از مشکلات اساسی در این حوزه، فقدان نظارت کافی بر عملکرد نهادها و پیمانکاران مسئول است، برای مثال، بسیاری از کودکان زباله‌گرد تحت کنترل پیمانکاران غیررسمی قرار دارند که هیچ‌گونه نظارتی بر عملکرد آن‌ها وجود ندارد. این پیمانکاران به‌طور غیرقانونی از کودکان برای کارهای سخت و طاقت‌فرسا استفاده می‌کنند، در حالی که قانون حمایت از اطفال و نوجوانان (۱۳۹۹) این نوع بهره‌کشی را به‌عنوان وضعیت مخاطره‌آمیز شناخته است. ماده ۳۷ آیین‌نامه اجرایی این قانون شهرداری‌ها را به نظارت بر پیمانکاران بازیافت موظف کرده است، اما این نظارت در عمل به‌درستی انجام نمی‌شود. سازمان بهزیستی و نیروی انتظامی نیز به‌موجب قوانین موجود وظایف مشخصی برای نظارت و حمایت از کودکان دارند، اما نبود سازوکار نظارتی شفاف و مؤثر موجب شده است که این مسئولیت‌ها به‌طور کامل اجرا نشود. علاوه بر این، طبق مواد ۵ و ۸ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان بی‌سرپرست و بدسرپرست (مصوب ۱۳۹۴)، سرپرستان مکلف‌اند تمام هزینه‌های نگهداری، تربیت و تحصیل کودک یا نوجوان را تأمین کنند. این مسئولیت شامل تأمین نیازهای مالی و روانی کودک است. همچنین، سرپرستان موظف به تنظیم بیمه عمر به نفع کودک برای تضمین آینده وی هستند. در صورت بروز مشکل در روند سرپرستی، سازمان بهزیستی موظف است با بررسی‌های تخصصی، در صورت لزوم درخواست فسخ حکم سرپرستی را به دادگاه ارائه دهد. خدمات آموزشی مانند آشنایی با بیماری‌های مقاربتی، آسیب‌های ناشی از مواد مخدر، بزهکاری و بزه‌دیدگی، کنترل خشم و مهارت‌های زندگی، نقش بسیار مهمی در توانمندسازی کودکان کار در معرض بزه‌دیدگی دارد. با این حال، به‌دلیل فقدان ساختارهای قانونی و ضعف در مدیریت تخصصی، این آموزش‌ها در مراکز نگهداری به‌صورت منفعلانه و نه به‌طور مؤثر اجرا می‌شود (حییبی‌تبار، ۱۴۰۳: ۱۰). این مشکل نشان می‌دهد که حتی در شرایطی که قانون‌گذاری صورت گرفته است، ضعف در اجرا و نظارت کافی می‌تواند آسیب‌پذیری بیشتر کودکان را به‌دنبال داشته باشد. بسیاری از کودکان و نوجوانانی که درگیر کار هستند، از حقوق اولیه آموزشی خود محروم می‌شوند.

عدم شمول آن‌ها در نظام آموزشی به دلایلی همچون فقر، ناآگاهی والدین، یا ناکارآمدی سیستم‌های حمایتی، موجب آسیب‌های جدی جسمی، روانی و اجتماعی به این گروه می‌شود. این وضعیت نه تنها به رشد فردی آنان آسیب می‌زند، بلکه به بازتولید چرخه آسیب‌پذیری در جامعه منجر می‌شود. اجرای مؤثر قوانین حمایتی و ایجاد برنامه‌های جامع آموزشی می‌تواند زمینه خروج این کودکان از چرخه کار و ورود به سیستم آموزشی را فراهم کند (Roy, 2012).

حمایت از کودکان آسیب‌پذیر نیازمند همکاری و هماهنگی میان چندین نهاد است، از جمله سازمان بهزیستی، شهرداری‌ها، وزارت تعاون، وزارت آموزش و پرورش و نیروی انتظامی. نهاد تعلیم و تربیت، به‌ویژه معلمان و مشاوران مدارس، می‌توانند در پیشگیری از بزه‌دیدگی و شناسایی آسیب‌های روانی و جسمی نقش کلیدی ایفا کنند. این امر از طریق ارزیابی آگاهی، آموزش و مداخلات به موقع قابل تحقق است (صادقی، ۱۴۰۲: ۲۹). با این حال، این نهادها به دلایل مختلف قادر به همکاری مؤثر نیستند. طبق سند ملی حقوق کودک (۱۳۹۷) و آیین‌نامه‌های اجرایی مرتبط، حمایت از کودکان نیازمند تقسیم کار میان دستگاه‌های مختلف است. برای گروه‌هایی مانند ایرانیان کولی، که در بسیاری از موارد کودکان دختر به‌ویژه درگیر کار هستند، این وضعیت به‌عنوان یک سنت و روش زندگی شناخته می‌شود. در حالی که بسیاری از مردان در سنین جوانی از کار کناره می‌گیرند، درآمد خانواده عمدتاً از کار زنان و کودکان تأمین می‌شود. همچنین بسیاری از خانواده‌های کولی به دلیل نداشتن شناسنامه با مشکلات حقوقی مواجه هستند و دختران و پسران کولی در سنین پایین ازدواج می‌کنند و خانواده‌های پرجمعیتی تشکیل می‌دهند. این فرهنگ کارکردن کودکان، خود محرکی برای داشتن فرزندان بیشتر و کسب درآمد بیشتر است (وامقی، ۱۳۹۴: ۵۲). با این حال، نبود تقسیم کار شفاف و مشخص موجب شده است که وظایف نهادها به‌درستی انجام نشود و در بسیاری از موارد، مسئولیت‌ها به یک نهاد خاص، مانند سازمان بهزیستی، واگذار شود. علاوه بر این، در مواردی وظایف نهادهای مختلف با یکدیگر تداخل دارند، برای مثال، شهرداری‌ها و سازمان بهزیستی هر دو وظایفی در زمینه ساماندهی کودکان کار و خیابانی دارند، اما به دلیل نبود یک سیاست جامع و هماهنگ، اقدامات آن‌ها به‌صورت پراکنده و ناکارآمد صورت می‌گیرد. یکی دیگر از مشکلات اساسی، نبود یک پایگاه داده ملی برای شناسایی و پیگیری وضعیت کودکان آسیب‌پذیر است. این کمبود موجب پراکندگی اطلاعات در میان نهادهای مختلف و جلوگیری از برنامه‌ریزی و نظارت مؤثر می‌شود. در نتیجه، علی‌رغم تدوین قوانین و آیین‌نامه‌های جامع در زمینه حمایت از کودکان و نوجوانان، چالش‌های موجود در اجرا و نظارت نشان‌دهنده نیاز به بازنگری در سیاست‌گذاری‌ها و تقویت همکاری میان نهادهای مسئول است.

نتیجه‌گیری

مسئله بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان، موضوعی چندلایه و میان‌رشته‌ای در حوزه حقوق کیفری، بزه‌دیده‌شناسی و سیاست‌گذاری جنایی است که با چالش‌های جدی در نظام حقوقی و اجرایی ایران مواجه است. این مقاله با بررسی مفاهیم نظری، تحلیل اسناد سیاست‌گذار، و نمونه‌پژوهی‌هایی در مورد کودکان کار، خیابانی و زباله‌گرد، تلاش کرد به پرسش اصلی خود درباره میزان کارآمدی سیاست‌های قانونی موجود و چگونگی تأثیر عوامل اجتماعی، اقتصادی و نهادی بر بزه‌دیدگی این گروه آسیب‌پذیر، پاسخ دهد. مع الوصف، یکی از مهم‌ترین یافته‌های پژوهش آن است که بزه‌دیدگی در کودکان و نوجوانان نه صرفاً پدیده‌ای فردی یا تصادفی، بلکه زائیده ساختارهای کلان اجتماعی و عملکرد نهادهای مسئول است. در فرضیه نخست، این گمانه مطرح شد که بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان بیش از آنکه نتیجه کنش فردی یا رفتار بزه‌کارانه باشد، حاصل شرایط نابرابر اجتماعی، ضعف ساختار حمایتی، و کاستی‌های نهادی است. یافته‌های حاصل از تحلیل نظریه‌های جرم‌شناختی چون نظریه فشار، نظریه خرده‌فرهنگ، و نظریه کنترل اجتماعی، در کنار داده‌های میدانی مربوط به کودکان در وضعیت‌های پرخطر، این فرضیه را به وضوح تأیید می‌کنند. بررسی‌های انجام‌شده در مورد کودکان زباله‌گرد، خیابانی و کار، نشان می‌دهد که بخش عمده‌ای از بزه‌دیدگی آنان در بستر فقر، طرد اجتماعی، ناتوانی نهادهای حمایتی، و نابرابری‌های فرصت‌آفرین شکل می‌گیرد. در موارد متعددی مشاهده می‌شود که این کودکان نه تنها قربانی مستقیم خشونت، سوءاستفاده و استثمار اقتصادی هستند، بلکه دسترسی مؤثر به آموزش، خدمات بهداشتی و حمایت روانی نیز ندارند. بدین ترتیب، می‌توان نتیجه گرفت که ساختار اجتماعی نابرابر، عامل اصلی در بازتولید بزه‌دیدگی این گروه است و بنابراین، صرف اقدامات واکنشی کیفری نمی‌تواند به اصلاح این وضعیت بینجامد، مگر آنکه از سیاست‌گذاری‌های ساختاری حمایت شود. فرضیه دوم مقاله به ناکارآمدی اجرای قوانین و اسناد حمایتی می‌پردازد. در این زمینه، تحلیل سند ملی حقوق کودک و نوجوان، آیین‌نامه اجرایی ماده ۶ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، و دیگر مصوبات قانونی، به وضوح نشان داد که مع الوصف وجود این اسناد، ضمانت اجرای مؤثر، پایش عملکرد نهادها، و تخصیص منابع مالی متناسب با مأموریت‌ها هنوز تحقق نیافته است. براساس یافته‌های مقاله، ضعف هماهنگی بین نهادی، عدم وجود سامانه‌های یکپارچه برای رصد کودکان در معرض آسیب، و تمرکز اختیارات در نهادهایی مانند سازمان بهزیستی، موجب شده است که سیاست‌ها از حالت کل‌نگر و پیشگیرانه به اقدامات واکنشی و جزیره‌ای تقلیل یابند. در برخی استان‌ها حتی

مشاهده شده است که ارجاع موارد بزه‌دیدگی کودکان به مراجع قضائی، بدون در نظر گرفتن مداخله اجتماعی یا روانی صورت می‌گیرد و این نشان‌دهنده ضعف در نظام بازشناسی و هدایت اولیه است. نتیجه‌گیری از این تحلیل‌ها حاکی از آن است که اجرای ناقص قوانین حمایتی، نه تنها مانع از کاهش بزه‌دیدگی شده، بلکه در برخی موارد با تأخیر در شناسایی و مداخله، به تشدید وضعیت آسیب‌پذیری کودکان انجامیده است. فرضیه سوم مقاله مبنی بر این بود که بدون حضور سیاست‌های پیشگیرانه ساختاری و جامعه‌محور، نمی‌توان انتظار کاهش پایدار بزه‌دیدگی کودکان را داشت. تحلیل‌های انجام‌شده در مقاله، از جمله بررسی فقدان برنامه‌های آموزشی، حرفه‌آموزی، و بازتوانی برای کودکان در معرض خطر، مؤید این فرض است. داده‌ها نشان می‌دهند که نه تنها برنامه‌های بازدارنده از بزه‌دیدگی در سطح محلی و ملی محدود و پراکنده‌اند، بلکه بسیاری از این برنامه‌ها فاقد ارزیابی اثربخشی بوده و از انسجام راهبردی بی‌بهره‌اند. در این میان، مشارکت ضعیف نهادهای غیردولتی و خیرین در سیاست‌گذاری رسمی نیز مزید بر علت شده است. از سوی دیگر، نبود منابع مالی پایدار و متوازن در بودجه‌های سالیانه نیز مانع از گسترش این اقدامات شده است. حال، نتیجه‌گیری روشن این است که سیاست‌گذاری در حوزه حمایت از کودکان نیازمند اصلاح ساختار تخصیص منابع و تدوین نقشه راهی ملی مبتنی بر داده‌های تجربی و مشارکت نهادهای محلی و مردمی است. در کنار تحلیل فرضیات، نمونه‌پژوهی‌های ارائه‌شده در مقاله نیز به روشنی تأیید می‌کنند که آسیب‌های وارد بر کودکان در محیط‌های کاری، خیابانی و زباله‌گرد، نه حاصل انتخاب‌های فردی، بلکه ناشی از ساختارهای نابرابر و غیرفراگیر حمایتی است. اسناد سیاستی در بسیاری موارد، فاقد پاسخ مشخص به نیازهای خاص این کودکان هستند و دستگاه‌های ذی‌ربط اغلب فاقد آموزش‌های تخصصی، سازوکارهای همکاری متقابل، یا دستورالعمل‌های اجرایی کارآمدند. در نتیجه، بزه‌دیدگی کودکان همچنان به صورت یک چرخه بازتولید می‌شود؛ چرخه‌ای که خروج از آن نیازمند مداخله‌های ساختاری، بین‌نهادی و مستمر است. در پایان، می‌توان گفت که برای دستیابی به عدالت جنایی کودک‌محور و اثربخش، باید از یک سو قوانین موجود بازبینی و ضمانت اجرای آن‌ها تقویت شوند و از سوی دیگر، سیاست‌های اجتماعی، آموزشی و اقتصادی مکمل، با اولویت بر مداخله زودهنگام، طراحی شوند. بازنگری در شیوه تخصیص منابع، تقویت نظارت عمومی و حرفه‌ای، توسعه نظام‌های اطلاعاتی، و جلب مشارکت جامعه مدنی، از جمله راهکارهایی هستند که می‌توانند به کاهش بزه‌دیدگی و تقویت بازتوانی کودکان بزه‌دیده کمک کنند. به رسمیت شناختن حقوق بزه‌دیدگان در فرایند دادرسی، تدوین برنامه‌های آموزشی و حرفه‌آموزی

برای کودکان آسیب پذیر، تقویت همکاری میان نهادهای دولتی و غیردولتی، و ایجاد زیرساخت های مالی و حقوقی کافی، از جمله اقداماتی هستند که می توانند در جهت ارتقای عدالت اجتماعی و کفیری کودکان مؤثر واقع شوند. علاوه بر این، راه اندازی مراکز مشاوره و روان درمانی رایگان، تدوین برنامه های پیشگیرانه مبتنی بر داده و تقویت سیاست های اجتماعی با رویکرد عدالت ترمیمی، می تواند در کاهش بزه دیدگی نقش حیاتی ایفا کند. در نهایت، عدالت جنایی برای کودکان و نوجوانان باید فراتر از اقدامات تنبیهی و واکنشی، بر اصلاح، توانمندسازی و حفظ کرامت انسانی این گروه تمرکز داشته باشد. تنها از این طریق می توان به نظامی عدالت محور دست یافت که نه تنها از بزه دیدگی کودکان جلوگیری کند، بلکه آن ها را برای بازگشت سازنده به جامعه توانمند سازد.

منابع

۱. احمر میان‌دوآب، حامد، بیگی، جمال، و شیریان نسل، مریم (۱۴۰۲)، «کاربرد آموزه‌های عدالت ترمیمی در پیشگیری از بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان»، پژوهش‌های جرم‌شناسی کاربردی، (۱)، ۱۱۵-۱۳۲.
۲. اختری، عباس، و موزن‌زادگان، حسنعلی (۱۳۹۸). «جایگاه حقوق بزه‌دیده در مرحله تحقیقات مقدماتی از منظر قانون آیین دادرسی کیفری ایران»، پژوهش حقوق کیفری، ۷(۲۶)، ۴۱-۷۳.
۳. افشین‌فر، سمیه (۱۳۹۹)، «۸۰ درصد کودکان خیابانی ایرانی نیستند»، روزنامه ایران، شماره ۸۱۱۵، بازیابی شده در <https://irannewspaper.ir/8115/1/3281>، ۱۴۰۱/۱۱/۸
۴. امیریان فارسانی، امین (۱۳۹۸)، «جایگاه نظریات جرم‌شناسی مبتنی بر محیط در ایران»، پژوهش‌های حقوقی قانون‌یار، ۶، ۳-۲۵.
۵. باریاز اصفهانی، نجمه، محمودیان، لیلا، فاتحی‌زاده، مریم‌السادات، و پرچم، اعظم (۱۳۹۲)، «مقایسه نظریه روان‌شناختی بالبی با تعالیم اسلام در ارتباط با نقش مادر در تربیت کودک»، پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم، ۴(۲)، ۳۷-۵۸.
۶. برتاو، عیسی (۱۳۹۱)، «کارایی فعالیت‌های پلیسی مکان‌محور در پیشگیری از جرم»، مطالعات پیشگیری از جرم، ۷(۲۴)، ۱۱۶-۸۳.
۷. پیرزادی، حجت، و شریفی اردانی، احمد (۱۳۹۵)، «نظریه دلبستگی و مشکلات هیجانی - اجتماعی در دانش‌آموزان با مشکلات ویژه یادگیری: تبیین نظری و کاربردهای بالینی»، نشریه تعلیم و تربیت استثنایی، ۱۳۸، ۴۷-۵۶.
۸. حسین‌پور، میلاد، و غلامی، میلاد (۱۴۰۱)، «بررسی سازوکار شناسایی اطفال و نوجوانان در معرض خطر و بزه‌دیده در پرتو قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹»، دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی، ۵۰، ۱-۲۰.
۹. خبرنگار اجتماعی رکنا (۱۴۰۰)، «کودکان زباله‌گرد طول عمر کمی دارند»، رکنا، بازیابی شده در <https://www.rokna.net/fa/tiny/news-730463>، ۱۴۰۲/۷/۲۵.
۱۰. رایجیان اصلی، مهرداد (۱۳۹۸ الف)، بزه‌دیده‌شناسی، تهران: شهر دانش.
۱۱. رایجیان اصلی، مهرداد (۱۳۹۸ ب)، درآمدی بر جرم‌شناسی، تهران: سمت.
۱۲. رایجیان اصلی، مهرداد (۱۴۰۱)، کلیات جرم‌شناسی، تهران: نگاه معاصر.
۱۳. رحمتی‌فر، سمانه (۱۳۹۷)، «بررسی وضعیت کار کودکان در حقوق ایران، از منظر ماده چهار اعلامیه جهانی حقوق بشر»، تحقیقات حقوقی، ۲۱ (۸۲)، ۲۸۳-۳۰۶.
۱۴. رضازاده سلطان‌آباد، محمد، و آقایی، مجید (۱۳۹۷)، «تحلیل جرم‌شناختی - جامعه‌شناختی جرائم در نقاط مرزی در پرتو تئوری‌های فشار در بزهکاری با نگاهی به آیات و روایات»، تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، ۴۱، ۳۷۳-۴۰۴.
۱۵. شمسی، رضا، حبیبی، سیده زهرا، گل‌خندان، سمیرا، و رجیبی، اکبر (۱۴۰۲)، «میزان بهره‌گیری از آموزه‌های نظریه کنترل برای مقابله با جرائم رایانه‌ای در سیاست جنایی ایران»، فقه جزای تطبیقی، ۱۲، ۳۶۶-۳۷۶.
۱۶. صادقی، محمدحسین، وروایی، اکبر، و جعفری، محمدجواد (۱۴۰۲)، «پیشگیری از بزه‌دیدگی اطفال و نوجوانان در سیاست جنایی با تأکید بر پیشگیری‌های سه‌گانه»، مطالعات پیشگیری از جرم، ۱۸(۶۶)، ۲۲-۱.
۱۷. صفاری، علی، و ایمانی، مهنوش (۱۳۹۹)، «تأثیر بزه‌دیدگی اطفال و نوجوانان بر بزهکاری و پیشگیری از آن»، رهیافت پیشگیری از جرم، ۳(۲)، ۱۷۸-۱۵۱.
۱۸. عباچی، مریم (۱۳۸۳)، «پیشگیری از بزهکاری و بزه‌دیدگی کودکان»، مجله حقوقی دادگستری، ۶۸(۴۷)، ۴۹-۸۶.
۱۹. عسگری‌نیا، فاطمه (۱۴۰۳)، «درآمد کودکان زباله‌گرد چقدر است؟»، روزنامه همشهری، بازیابی شده در <https://hamshahrionline.ir/x9c6S>، ۱۴۰۳/۱/۳۰.

۲۰. غلامی، نبی‌اله (۱۴۰۱)، «کودکان کار به‌مثابه جرم حکومتی: مطالعه تفصیلی در لزوم پاسخ ساختاری به پدیده کودکان کار»، فقه و حقوق خانواده، ۲۷(۷۶)، ۲۹۳-۳۱۲.
۲۱. فراهانی، بیتا، و بابایی، محمدعلی (۱۳۹۵)، «بررسی رابطه فقر و بزهکاری کودکان کار خیابانی»، اولین همایش ملی آینده‌پژوهی، علوم انسانی و امنیت اجتماعی.
۲۲. کرمانی، محسن، و کرمی، فرشاد (۱۴۰۰)، تحلیلی بر چالش‌های تقنینی و نظارتی سامان‌دهی کودکان زباله‌گرد در ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۲۳. گر بندی، مهسا (۱۴۰۲)، «تباه شدن آینده کودکان زباله‌گرد زیر پای مافیای»، روزنامه جوان، بازبایی شده در ۱۷/۷/۱۴۰۲، <<https://www.javanonline.ir/004zgv>>.
۲۴. موسوی، سید جمال، حبیبی‌تبار، محمود، و موذن‌زادگان، حسنعلی (۱۴۰۳)، «بزه‌دیده‌شناسی ترمیمی کودکان کار با تمرکز بر تکالیف قانونی سازمان بهزیستی»، تحقیقات حقوقی، ۲۷(۴)، ۲-۱۸.
۲۵. موسوی، سید جمال، روحانی مقدم، محمد، و آقایی بجستانی، مریم (۱۴۰۱)، «فرآیند بزه‌دیدگی اطفال در فضای سایبری با تأکید بر عوامل اقتصادی»، مطالعات فقه و اقتصاد، ۴(۵۰)، ۱۱۵-۱۳۲.
۲۶. موسوی‌تبار، سید مرتضی، و موسوی‌تبار، سید حسین (۱۴۰۱)، «سیاست جنایی ایران برای پیشگیری از بزه‌دیدگی اطفال و نوجوانان در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان»، تحقیقات نوین میان‌رشته‌ای حقوق، ۲، ۱-۲۰.
۲۷. میرخلیلی، سید محمود (۱۴۰۰)، جرم‌شناسی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲۸. میرکمالی، سید علیرضا، و سروی سرمیدانی، امید (۱۴۰۰)، «نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در حمایت از بزه‌دیدگان با تأکید بر کودکان بزه‌دیده»، دیدگاه‌های حقوق قضائی، ۹۵، ۱-۲۰.
۲۹. نادری، سعید (۱۴۰۰)، «ادارسی افتراقی اطفال و نوجوانان؛ با نگاهی به اسناد بین‌المللی حقوق کودک»، فقه جزای تطبیقی، ۱(۱)، ۴۹-۶۶.
۳۰. وامقی، مروّنه، دژمان، معصومه، رفیعی، حسن، و روشنفکر، پیام (۱۳۹۴)، «ارزیابی سریع وضعیت کودکان خیابانی در شهر تهران، ۱۳۹۲: علل و خطرهای کار کودکان در خیابان»، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۴(۱)، ۳۳-۵۷.

References

1. Roy, Ch., & Barman, J. (2012), "Child Labour & Inclusive Education in Backward Districts of India (December 20, 2012)", *International Journal of Education*, 4.
2. Rončević, N., Stojadinović, A., & Batrnek-Antonić, D. (2013), "Street children", *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*, 141(11-12), 835-841.
3. Rush, G. E. (2003), *The dictionary of criminal justice*, sixth edition, dushkin-macgraw-hill.